СЕМЕН КОРБАН

На дорогах і закрутах мого життя

СПОГАДИ

— 1979 —

СЕМЕН КОРБАН

На дорогах і закрутах мого життя

СПОГАДИ

— 1979 —

Printed by KIEV PRINTERS LTD. — 2466 Dundas Street West, Toronto, Ont.

Семен Корбан — Автор спогадів,
Віндзор, Онтаріо.

ВШ. Пані К. Яворській
Дарую, на пам'ятку свої
життєві спогади.

Автор – Семен Корбан

Віндзор, Онт. 23-го березня 1980 р.

ПЕРША ЧАСТИНА

В УКРАЇНІ

І.

Прийшов я на світ в селі Буців, повіт Перемишль, у Галичині, а було це 15 жовтня 1900 року. Родина наша була величенька — семеро дітей. Батько Михайло, що народився 1854 року, недовго прожив на світі, бо ледве 48 років. Матері, на одинадцять років молодшій, теж не судилося довге життя, тяжка праця й турбота за дітей передчасно загнали її в могилу, замкнула вона очі навіки 1915 року.

Батько був одинаком у своїй родині, а хоч мій дідусь не належав до заможних господарів, все ж таки стягався з останнього, щоб дати синові освіту, і посилав його до гімназії. Смерть його застала мого батька в сьомій гімназійній клясі, він мусів покинути школу.

Коли батько дійшов до 21 року життя, його покликано до війська. Військова служба в ті часи тривала довго. Повних 12 років відбув батько на тій службі у Відні, столиці австро-угорської монархії, до котрої належала тоді Галичина, і дослужився ступня "штабсфельдфебеля". На 33-тому році життя вернувся він до свого села й одружився з дівчиною Анною Волошин.

Моя мати походила з доволі заможної і знаної на всю околицю родини. Її батька, мого дідуся, шанували, як доброго господаря і чесну людину. Господарство в нього було, як на галицькі відносини, немале, до того він ще знав столярське ремесло, сам виробляв усякі речі, потрібні в хаті та в господарці, ще й другим помагав. А це завжди приносило зайвий гріш, так дуже потрібний у сільському господарстві. Коли ж видавав заміж свою дочку за Михайла Корбана, вона дістала порядне віно, як і годиться в добрій господарській ро-

дині — три морґи[1]) поля. Може воно небагато, коли підходити до того з сучасною міркою, але не так воно цінилося в ті часи в бідному, переважно малоземельному селянському стані в Галичині. Це було справжнє "багацьке" віно, гідне порядного господаря, а не якогось там миршавенького собі, битого злиднями сільського бідняка.

Здавалося, що перед подружжям Корбанів стелиться гарне й добре життя: обоє належали до поважаних селянських родів, мали з чого починати господарку, не так, як у більшості наших селян, що в них "і в коморі пусто, та й у кишені не густо". Батько, як освічена й бувала в світі людина, єдиний у селі вмів говорити німецькою мовою, що її потрібно було знати в усяких австрійських урядах. Довгі роки був за дяка в церкві, а коли не було вчителя — учив дітей грамоти. Мати — добра й запопадлива господиня, вихована в родині зо старою традицією селянської культури. А тому обоє втішалися повагою не тільки в своєму селі, але й поза ним, в околиці. Тільки жий, працюй, утішайся дітьми, доброю славою свого роду і чесним ім'ям.

Та не так вийшло в дальшому житті. Батько мій, як одинак у родині, потім гімназист і на кінець "цісарський вояк", не звик до господарства, що вимагало праці від сходу сонця до пізнього вечора. Він полюбляв перебувати в людському товаристві, сподобалася йому громадська праця і він став громадським секретарем. Майже ввесь день полагоджував усякі громадські справи, господарство занедбував, воно цілком лягло на плечі й відповідальність моєї матері. А тут ще й сім'я розвелася — три хлопці й четверо дівчат — подолати всьому одній матері було майже понад сили, вона вгиналася під тягарем праці, та якось давала собі раду.

Може воно, кінець-кінцем, якось наладналося б, якби не те, що батько почав заглядати до чарки й пе-

[1]) Морґ — міра землі, трошки більша, як пів гектара.

ресиджував вечорами в шинку в Абрамка. Там, у веселій кумпанії, пропускав усе, що заробив у громадському уряді. Котилися грошики до Абрамкової кишені все швидше та швидше, а коли їх не ставало, улесливий Абрамко давав на борг "пану секретареві", який і не зчувся, як у тій же бездонній Абрамковій кишені потонув один морґ землі, тої самої землиці-годувальниці, що її дідо Волошин дав дочці, землі, що мала всіх нас прогодувати, вивести в світ і підтримувати славу нашого роду.

Та замість слави прийшла неслава і батько став марнотратником. Мати нічого не знала, і коли настала осінь — зчудувалася, що картоплю з її землі збирає Абрамко. Можна собі уявити біль і розпач бідної мами, коли довідалася вона, що чоловік пропив до Абрамка морґ поля. Так і сказав Абрамко мамі:

— Не ваше це вже поле. Моє. Ваш чоловік заборгува мені гроші і заплатив полем, воно вже "заінтабульоване"[2]) на мене. А коли не вірите — підіть до суду в місті і там переконаєтеся.

Нещасна жінка заллялася гіркими сльозами. Що ж їй робити з діточками? Найстарший, Микола, ходив уже до четвертої кляси гімназії, другі теж підростали, мати працювала від ранньої зорі до темної ночі, щоб пов'язати кінці докупи, прогодувати та зодягнути всю ту чегрідку дітей і, як у нас казали, "вивести їх у люди". А тут батько не то що не цікавиться тим і не помагає, а ще й поле пропив!

Велике горе лягло тоді тягарем на українське село. Десятки тисяч селян пропивали своє майно, гинули в горілчаному сопусі або ставали жебраками, а їхні діти йшли в найми. Треба було довгих років упертої, затяжної боротьби, великого зусилля, масових присяг у церквах на відречення від горілки, щоб витягнути наш нарід з чаду алькоголю і безпросвітньої нужди.

---

[2]) Записане в "табулі", цебто в ґрунтових книгах.

Микола Корбан з дружиною із двома дітьми — Юрко і Маруся.
Знимка з 1912 року.

Пішла в найми й бідна моя мати. Відбігала собі ноги — то в господарстві, то в наймах. Все повернуло на погане, в друзки розбилися надії і батько помер 1902 року. Не було мови, щоб брат Микола міг далі вчитися в гімназії, він мусів лишити школу, щоб помагати матері — найстарший її син і добра дитина!

Не так то легко було знайти заробіток, та ще й на селі, а коли й заробиш що, то хіба стільки, щоб проїсти, не вистачало, щоб відкласти для родини або "на чорну годину". Дізнався якось Микола від людей, що можна виїхати на працю до Німеччини, "до Прус", як у нас говорили. Поїхав він туди 1907 року. Не стало в хаті його роботящих рук, заступили їх гроші, бо вже дуже скоро почав він надсилати матері "з Прус" частину своїх заробітків. У великій це пригоді стало нам усім, принаймні прохарчуватися було легше.

По двох роках вернувся Микола з Німеччини. Побував у світі, побачив, як живуть там люди, набрався трохи досвіду. Бачив, що не буде нам ні щастя ні долі в рідному селі, і продумував, куди б то знову поїхати на заробітки. Не вдалося йому довести тих задумів до кінця — покликали його до військової служби.

Думка поїхати в світ шукати кращої долі для себе і своїх не покидала його ввесь час і вийшовши з війська, Микола на всі боки розвідувався, куди і як виїхати. Рішився на Америку 1909 року. Мати ніяк не хотіла згодитися — це ж виїжджала в далекий світ єдина її підпора! Якось Микола переконав її, що нема іншого виходу, бо йнакше всі потонемо в злиднях, і мати з тяжким серцем погодилася.

Прийшов день від'їзду — 15 травня 1909 року. Постарався Микола про корабельну карту, зібрав благенькі свої речі на дорогу і пішов у світ, покинув рідне село, залишив матір свою ласкаву, братів, сестер, друзів і знайомих... З'їхалася вся рідня, прийшли сусіди, знайомі, багато народу з нашого села та й з сусідних — всі хотіли попращатися з Миколою. Знали його, як

чесну, привітну й добру людину, жаліли, що мусить їхати в незнану чужину. Серед тієї юрби народу був і я, дев'ятирічний тоді підросток. І з того дня ніколи вже я не побачив доброго мого брата Миколу.

Жаль нам було розставатися з Миколою, тяжко погодитися з думкою, що не стане його серед нас і хто знає, чи й коли його знову побачимо, чи вернеться він ще зза тієї "великої води".

За яких два місяці прийшов до мами лист від Миколи. Дрижачими з радости руками відчинила мама конверту — в середині, крім листа, був ще один американський доляр. Перша це була вістка від Миколи, всі ми раділи, що він щасливо заїхав, що живий і здоровий, а ту радість зміцнював ще й цей доляр, бо це не абищо — цілих п'ять корон на австрійські гроші!

Не минуло й два тижні — знову загляннув до нас листоноша.

— Ось вам лист з Америки, — каже, підморгуючи, — може в ньому щось добре для вас.

— Яке там може бути добро? Наш Микола тільки що недавно туди поїхав, бідний ще, не встиг розглянутися, загосподаритися, — відповіла мама, щоб зацитькати цікавість листоноші, а то, чого доброго, міг би він відкривати листи й вибирати гроші.

Заждала, аж піде листоноша, щоб не відкривати листа при ньому. Цим разом у листі були два доляри — 10 рокон! Не знала бідна мама, чим більше радіти, чи цікавими вістками від сина, чи його добрим серцем, що там десь у чужій-чужениці про всіх нас пам'ятає.

Потроху ставало нам жити легше. Брат Микола не забував, усе присилав доляри. І яка то велика сила в тих зелених кусниках паперу, що їх вибирала мати з його листів! Здається — от собі звичайнісінький папірець, а скільки турбот відняв він від матері, скільки хвилин відпочинку дав їй у нашому суворому житті!

II.

Кінчав я тоді другу клясу сільської школи. На вакації, що тривали два місяці, мати посилала мене пасти корови на оболонню. А коли настала осінь, я знову пінов до школи, до третьої кляси. За вчителя був у нас українець, А. Ціпановський, а його дружина — полька — теж учителювала. В школі вчили по-українському, а вдома розмовляли між собою по-польському. Були це гарні люди і я зазнав від них багато добра. Учитель сподобав собі мене — я вчився добре, в школі не пустував, вів себе чемно, як це мені ввесь час наказувала мати, а того я завжди притримувався. Її слова зміцнював у мене прутик, що висів у хаті на гачку. Інколи доводилося мамі знімати його з гачка, а хоч я ховався то під лавою або й під ліжком, цей прутик знаходив мене і в тих скритках. Одним словом — в хаті була дисципліна. Та й не могло бути йнакше, не могла б собі дати ради одна жінка з усією дітворою.

По науці вчитель частенько запрошував мене до себе, угощав кавою з тістечками. В нього був гарний город, ми підливали квітки й городовину, пололи бур'яни, укладали грядки, робили стежки між ними. При тому я немало чого навчився, бо вчитель пояснював мені всякі речі з городництва, захвалював, як то добре плекати город і розводити садок — він дуже любувався в тому ділі. Також про всякі інші речі розмоляв зо мною учитель при тій праці. Я з того багато користав, а вчитель завважив, що я хлопець не тільки пильний, але і кмітливий. Говорив з матір'ю та зо старшим моїм братом Степаном, що шкода мені марнуватися в сільській глуші, конче треба мене післати до гімназії в Перемишлі. Мати слухала того, не заперечувала, та спочатку не дуже надавала тому ваги. Пам'ятала ж, що батько ходив до гімназії, ходив і син Микола, і ні одному ні другому не вдалося її закінчити. Добра річ, школа, певно, але ж мусить хтось і траву для корови

принести, напоїти її, картоплю сапати, і це й те в хаті та й коло хати зробити. Дійсно, все те забирало доволі багато часу і заки я з тим упорався, вже сутеніло й аж повечерявши міг я сідати за книжку й писати завдання для школи.

Чи дуже хотів я йти в місто до школи? Мабуть так. Стояв я неначе на роздоріжжі: жалко розлучатися з рідними та й з селом, до якого звик, але й вабить думка, що в місті знайду інший, цікавий і гарний світ. А втім, чи справді зуміє десятилітний хлопчина як слід розібратися в таких справах?

Тим часом я далі відвідував нашого вчителя Ціпановського. Він рисував передо мною перспективи, що їх дає наука, і таки був певний, що намовить мою матір віддати мене до середньої школи. Несподівано дістав він підмогу від о. Кузика, що раз на тиждень приходив до нашої шокли вчити релігії.

Церковця в нас була стара-старезна, побудована з дубових брусів. В церкві я почувався гарно, залюбки ходив туди і навіть співав на хорах разом з дяком та з піддячими, сподобалися мені церковні співи. Дяки прийняли мене, як свого, брали з собою читати "апостольські діянія", коли хтось помер у селі. Нарядженний небіжчик лежав на лаві і ми з дяком, при мерехтливому світлі свічки, читали над ним псалтир до півночі. Лячно було вертатися самому, дяк відводив мене аж під двері нашої хати. Мати не забороняла, хоч дивилася кривим оком на те, казала, що я за молодий, щоб сидіти над мерцями.

Отець Кузик поцікавився мною, тим більше, що я пильно вивчав катихизм,[3]) а ще й знав він, що мій батько довший час був у церкві за дяка. Він теж схилявсю до думки, що слід би мені йти на дальшу науку, замість киснути на селі.

---

[3]) Підручник до науки релігії, складений у формі питань і відповідей.

Пам'ятаю, як одного вечора зайшов до нас учитель. Привітався гарно з матір'ю, переглянув книжку, що її я саме тоді читав, мати попросила сідати й почалася розмова. Слово по слові зійшло на те, що конче треба мене на другий рік записати до гімназії в Перемишлі, він буде про те старатися. Я бачив по матері, як приємно їй слухати похвали вчителя про її сина, але як же я післати дитину до школи, коли не то що нема чим за науку заплатити, але й вижити трудно з тих двох морґів поля та принагідних заробітків? Тільки завдяки допомозі сина Миколи з Америки якось клапаємо біду. Хотілося б вивчити сина, та нема звідки.

Вислухав учитель маму. Так, дійсно, це нелегко, але є на те рада. Ось у школі потрібно господаря. За ту роботу платять десять ринських[4]) на місяць. Двадцять корон у тих часах — ласий кусок, і напевно не один гострив собі зуби на те, щоб ухопитися за ту працю. Зголосилося до неї декілька бідних селян і треба протекції в громадському уряді. Учитель це поладнає, ідеться лише про те, хто буде виконувати ту роботу? Мені було всього десять років, а старшому братові Степанові шістнадцять.

Скоро потім застукав до наших дверей громадський вартовий — його в селі титулували "поліцаєм" — і покликав маму з братом Степаном до канцелярії. Сільська рада ухвалила передати працю господаря в школі матері й Степанові. І так ті десять "ринських" дісталися нам.

На другий тиждень ми зо Степаном почали ту працю, в матері не ставало на неї часу. Робота починалася по шкільній науці, о четвертій годині пополудні. Ми чистили підлоги, лавки й таблиці, замітали подвір'я. А взимі треба було відгортати сніг, нарубати дров і напалити в печах. Працювати мусіли також ранками,

---

[4]) Ринський — перекручено з "рейнський" — срібна монета в давній Австрії, рівнялася двом коронам.

заки зійдуться діти до школи. На науку мені лишалося менше часу, а вчитися таки треба!

Так працювали ми цілий рік, віддавали мамі зароблені гроші, вона складала їх на оплату гімназії для мене. Для малого хлопчини ця робота була за важка, я почав занепадати на здоров'ї, пекло мене в грудях і душив кашель. Одного дня так мені погіршало, що я не міг піти до школи. Мати побігла до вчителя, прийшов він з дружиною, побачили, що справді не переливки, я таки хворий, запирало мені віддих — конче треба завезти до лікаря. На другий день учитель узяв мене з собою до Перемишля й завів до знайомого лікаря. Той мене оглянув, покрутив головою — зле! Початки туберкульози, негайно треба взятися за лікування. Тоді я мало що розумів з того й не знав, звідки взялася хвороба, дійшов до того пізніше: я лазив зо щіткою під лавками, лягав на підлогу і так замітав долівку, вдихаючи порохи. Тому пекло в грудях і взявся кашель.

Записав мені лікар якісь ліки, а головне лікування мало полягати на тому, щоб чотири рази на день пити солодке молоко, їсти мід, якнайбільше перебувати на свіжому повітрі. На щастя починалася літня пора і я міг себе підлікувати — повітря в нас чудове, молока вдосталь, не бракувало й меду, в сусідів були пасіки, кожен радо давав меду для хворого.

Так лікувала мене мама і я поволі почав приходити до здоров'я. Забрало це п'ять місяців, до школи ходити я не міг, лишився далеко позаду в науці і тяжко було наздоганяти втрачене. Добрий наш учитель помагав мені окремо, поза школою, завдяки ньому я швидко наздігнав своїх товаришів у школі.

З того часу збереглася в мене висока думка про мід. Я знав, що збирають його бджоли, літаючи з квітки на квітку, і з дерев, коли зацвітуть. Та не знав я, який цілющий лік у тих соках, що їх бджоли переробляють на мід. Послаблення в людському тілі наслід-

ком лихих харчів, вдихування всякої нечисті з повітря, або через алькогольні напитки вимагають природних, не штучних, ліків, а мід — один з найкращих. Хоч ми споживаємо його, як харч, але в нашому нутрі він переміняється в чудодійний нераз лік.

Серед усіх тих турбот і клопотів забулася гімназія. Однак пам'ятав про неї учитель і на вакації 1912 року знову прийшов з тим до матері.

— З дорогої душі, — говорила мама, — але ж нема грошей! Що наскладали, те розійшлося в тій хворобі...

— А як же ж Микола в Америці, чи не поміг би?

— Микола — хороший син, золоте серце в нього, без його допомоги ми загинули б, але ця поміч не вистачає на науку.

Учитель сам написав до Миколи і добрий мій брат, ангел-хоронитель нашої родини, якому доля не дала вчитися, але розумів він потребу науки, написав матері, щоб конче віддала мене до школи, а грішми нехай не турбується, вже він якось про те подбає. Те саме написав і до вчителя Ціпановського, просив допильнувати, щоб я пішов до гімназії.

Під кінець серпня учитель завіз мене до Перемишля, записав до гімназії і віддав під опіку професора Б. Загайкевича. Так почалася моя наука в гімназії. Розумів я добре, що треба пильно вчитися, коли стільки зусиль поклали мати, брат і вчитель, щоб дати мені ту можливість. Науку я завжди любив і горнувся до неї, тож і тепер не мав страху перед нею і приходила мені вона легко. Тільки часами туга хватала за серце, хотілося до села, до матері, до рідні... Перед Різдвом відпустили нас додому на п'ять днів. Яка ж була радість для мене знову знайтися серед своїх, ходити з колядою з моїми сільськими товаришами, співати в нашій церкві!

П'ять днів промайнули, як батогом тріснув, і от я знову на лавці в моїй клясі. Поза наукою, тільки й

думки в мене, щоб уже швидше Великдень, знову поїхати на село, дзвонити на дзвіниці нашої церкви та співати "Христос воскрес" між моїми старшими приятелями-дяками.

Повіяло весною, розтаяли сніги, надійшов і довгожданий Великдень, а потім і кінець шкільного року. Всі іспити пройшли мені гаразд і зо свідоцтвом у кишені приїхав я до рідної хати на довгі вакації.

Як то приємно бачити, що радіють вами, не тільки свої, але й сусіди! А я вже не звичайний собі школярик з сільської школи, я "студент" з міста. Навіть старші люди з деякою повагою гляділи на тих "студентів", бо наш нарід шанував науку, було в нього прагнення знання для своїх дітей, тільки біла й недостатки не дозволяли їм посилати дітей до вищої школи.

У нас був чудовий сад: яблуні, груші, вишні, черешні та й інші дерева, як калина, черемха, кущі ялівцю. Зараз за садом простягалося наше поле. Недалеко протікала річка, на її берегах росли не тільки звичайні в нас дерева — ясені, дуби, явори й липи — але й акації та каштани. Акації саме в розцвіті, навколо краса, від пахощів можна сп'яніти — просто рай, не земля! Виростав я серед тієї краси рік за роком, бачив її щодня в різних порах року і не звертав на неї уваги. І коли читав прекрасний віршик Шевченка: "Село — і серце одпочине, село у нашій Україні, неначе писанка село!" — видавалося мені це таке самозрозуміле, що нема потреби думати. А ось по році розлуки з селом, вернувшися з міста, хоч і гарного Перемишля, я всією душею відчув красу рідного села.

Купався в річці, ловив рибу з сусідом Олексою — дуже любив я ловити рибу, — водилася в нас усяка дрібніша рибка але були й щупаки. Сидиш, було, з вудкою над річкою, навколо гудуть бджоли, співають пташки... Мирно так і гарно на душі... Багато було всяких пташок у нашому саду: солов'ї, зозулі, на обійстю чорні ластівки з біленькими черевцями, прилітали й

сині сойки. Як приємно було прокидатися вранці під щебіт пташок!

Жалко було розставатися з селом, коли минули вакації і прийшла пора їхати до Перемишля на другий рік моєї гімназійної науки....

Так пройшов і 1913 рік. Знову приїхав я на Різдво додому, на комірі в мене красувалися гордо два срібні пакси.[5]) Знову коляда по селі, знову радість і втіха. Раділа й моя мати, задоволений був також наш приятель, учитель Ціпановський. Все здавалося гарне й добре, але, як кожна радість, не тривало довго.

III.

В червні 1914 року пороз'їжджалися гімназисти на вакації, щоб уже не вернутися восени. Бо в серпні вибухла перша світова війна. Зударилися з собою дві великі потуги — російська імперія та австро-угорська монархія — а вже 17 вересня частини армії "царя-батюшки" загналися аж під Перемишль. Почалася облога перемиської твердині, оточеної з усіх боків московським військом. Австрійська військова команда наказувала забирати при відході молодь від 17 до 19 років життя. Забрали й мого брата Степана, вдома зосталися тільки мати, старша сестра і я.

В село насунула хмара московського війська. Кого там не було! Піхотинці в довгих плащах-шинелях, козаки з довгими списами, черкеські відділи. Вояків порозміщували по хатах, для коней забрали господарські стайні, селяни мусіли їх годувати власним сіном. На щастя в московському війську було багато харчів,

---

[5]) В Австрії гімназійні учні ходили в шкільних одностроях. На комірах мали паски для відзначення, з котрої кляси: срібні для нижчих кляс, від першої до четвертої, і золоті для вищих, від п'ятої до восьмої.

тож не забирали збіжжя в селян і не різали худоби. Забирали тільки солому й дерево, потрібні для військових окопів. Не без того, щоб і напасней яких не чинили тут і там, але назагал люди були приготовані на гірше.

Осінь випала мокра, перепадали часті дощі, дороги розмокли, військовий рух їх понищив — скрізь та вибоїни, годі дістатися на поле, щоб зібрати врожай. Багато картоплі, капусти, буряків, гороху й іншого врожаю лишилося незібраним на полі, там і погнило.

Не минула нас і з матір'ю прикра пригода. Прийшов час вирубати капусту, бо наближалася зима. Попросила коней у сусіда, добрий був чолов'яга, дав коней з возом, щоб привезти капусту з поля. Капуста мокра й тяжка, добре таки натомилися ми з мамою, заки наклали її повний віз. Взявся я виїжджати кіньми на дорогу. Мати наказувала вважати на ями, та я й без того їхав поволі, щоб щасливо добитися до хати. Та хоч як уважав, таки одне колесо в'їхало в глибину вибоїну. Віз почав хилитися на бік, я притримував коней, а вони чогось сполошилися, шарпнули раптово, віз перевернувся й уся капуста пішла в болото! Хоч мені вже було 14 років і в мами я був за господаря, та не витримав і заплакав. Заплакала й мама, ми ж напрацювалися стільки!

Помогли добрі люди, що верталися з поля, піднесли воза, позбирали розсипану капусту, один старший чоловік узяв коні в свої руки і так ми заїхали додому.

Дядько, що позичив воза, був радий, що коні не покалічилися й віз не поламався, але — другий раз коней не дав.

Якось зібрали ми всю капусту з поля, посікли й наквасили на зиму.

Москалі облягали Перемишль аж до 22 березня 1915 року, коли австрійська залога твердині під командою генерала Кусманека мусіла капітулювати, місто зайняв російський генерал Дімітров. Австрійських во-

єнних бранців відвели кудись під охороною російських багнетів, а москалі на радощах гукали, що вже нічого їх не спинить і на черговий тріюмф, у Відні, приїде сам "цар-батюшка". А наші люди бідкалися, що не буде вже "нашого" цісаря Франца-Йосипа I, прийде чужий "Нікалай".

Між полоненими було багато українців, деякі навіть з сусідніх сіл. Всі виголоднілі, вихудділі й промерзлі, жінки співчутливо приглядалися їм, шукаючи своїх чоловіків у тому сумному поході, обдаровували їх харчами, чого московська охорона не забороняла.

Три тижні витратили москалі, щоб сяк-так привести до порядку знищений облогою Перемишль і наладнати торгівлю села з містом, возити туди сільськогосподарські продукти і купувати там сіль, сірники, нафту й т. п., доки вистачало запасу. Військо перенеслося до міста і людям стало легше дихати, не було вже фронту, не свистіли кулі над головами. Життя успокоювалося, можна було братися за працю в полі. Біда давалася добре взнаки, бо москалі, відходячи до міста, грабили, що могли, а зима була гостра й сніжиста.

Воєнне лихоліття і непосильна праця до решти підкосили здоров'я моєї матері і вона померла 15 квітня 1915 року, передчасно, бо тільки на 50-тому році життя. На похорон зійшлася рідня, сусіди, приятелі — жаліли за моєю матір'ю, бо в селі її шанували як чесну, працьовиту вдову, що тяжко пробивалася крізь життя, відважно борюкалася з долею, щоб виховати дрібних своїх дітей. В хаті правилася панахида, обоїм нам з сестрою Катрусею підійшли сльози до очей, з сумом на душі та з гірким болем у серці прощали ми нашу любу матусю в останню дорогу. Надворі гріло ясне сонце, навколо веселий світ — а в нашій хаті біль, жаль і смуток. Поховали маму на цвинтарі, і цей останній її спочинок був також першим, що зазнала вона за все своє скорботне життя.

Мені наступав 15-тий рік життя, Катруся мала 18, і так ми, недолітки ще, остались сиротами на господарстві. Не було як повідомити брата Степана про смерть нашої матері, де ж його шукати, далеко по другій стороні фронту?

Почали ми з сестрою господарити. Треба було зорати поле, посадити картоплю, засіяти збіжжя. Коней нема, мусіли наймати, щоб вивезти гній на поле і потім його зорати. Давали собі якось раду, бо мусіли, працювали всю весну й літо, посадили й посіяли все, що треба.

Тим часом москалі мусіли відступати і 3 червня 1915 року австрійське військо зайняло Перемишль. При відвороті москалі, злющі як оси через воєнну невдачу, накоїли багато лиха і тяжко кривдили селян. Грабили, що попало під руки, побивали людей, свідоміших арештували нібито як австрійських шпигунів і вивозили кудись далеко, в глибину Росії.

Одне лихо пішло — друге прийшло. "Визволила" нас австрійська армія, але нічого в тому визволенні не змінилося для українських селян. Що почали москалі, те докінчували мадярські гонведи. Вистачало найменшого доносу, щоб людину арештували, як "зрадника австро-угорського цісарства". Допитували їх на свій лад, серед лайки, прокльонів і побоїв, а деяких вішали, просто без суду, на придорожних деревах. По селах ще досить широко вживалася стара наша національна назва "русин" і "руський", замість "українець" та "український". Мадярські варвари, почувши слово "русин", ототожнювали його з "русскій", цебто москаль. У них була люта ненависть до москалів ще з тих часів, коли московське військо в 1848 році помагало австрійцям здавити мадярське повстання. Не одна невинна жертва мадярського дикунства зависла на дереві за те тільки, що назвала себе "русином".

Не далеко за гонведами лишилася й австрійська жандармерія. Засипувала громади всякими наказами,

шукала найменшої зачіпки, щоб дошкулити, арештувала людей наліво й направо, як підозрілих за прихильність до москалів. Найважче переживали цю Голгофу між 1914-1918 роками жінки. Їх сини й чоловіки воюють за цісаря Франца-Йосипа I, гинуть на війні, а тут в імені того ж самого цісаря арештують, судять і вішають їхніх батьків.

Людські втрати вбитими й полоненими примусили Австрію в 1916 році брати до війська чоловіків від 45 до 60 року життя. Зодягали їх у старі, поношені військові однострої, давали в руки старі невживані від початку війни кріси і гнали кудись, до всякої служби. Не лишали й тих, що нездатні були до військової служби. Їх брали до так званих "форшпанів", тобто на візників, що довозили кіньми харчі та стріливо на фронт і працювали по військових обозах. В селі лишилися самі жінки й діти і хіба ще зовсім немічні дідусі й каліки.

Коли ж наблизився 1918 рік, почали кликати 18-літніх хлопців. Прийшла черга й на мене, бо я вже скінчив 17 років. На 21 січня 1918 року наказали ставитлися до "асентерунку"[6]) на глядини в військово-лікарській комісії. Визвали з нашого села 15 хлопців, але взяли тільки мене й мого товариша Івана. Це вимовно свідчить, як тяжко та в голоді жилося нашим селам у воєнні роки, коли військо, що як риба води потребувало поповнення, мусіло відпустити додому 13 молодих хлопців, яких здоров'я не могло вдоволити навіть військової комісії, що висилала на фронт кого тільки могла.

Нам дозволили залишитися вдома ще один місяць, мали ми зголоситися 15 березня. Приділено мене до 201-го полку польової артилерії в Перемишлі. Перевели з нами короткий, одномісячний, вишкіл і відвезли до Відня. Як сьогодні стоїть мені перед очима наш від'їзд.

---

[6]) Військова бранка.

Всі ми — сам молодняк між 17 і 19 роками — не дуже журилися війною, її страхіттями й небезпеками. Тішилися, що їдемо до Відня, побачимо велике місто, столицю Австрії. Панночки, наші шкільні товаришки, вийшли пращати нас на залізничому двірці, бажали нам усякого добра, щасливого повороту, просили не забувати, писати до них, присилати карточки з видами Відня. Коли б так хто з боку глядів на те, могло б здаватися, що не на війну, а на забаву, їдуть усі ті молоді хлопці.

Заїхали ми до Відня й заквартирувалися в 21-му "бецирку"[7]) міста. Змінили нам старшин і підстаршин, військові вправи були куди важчі, як у Перемишлі, команда подавалася німецькою мовою. У Відні вже на добре відчувався голод, а ми молоді, набігавшися цілий день на вправах, з'їли б коня разом з копитами. Їсти ж нам давали обмаль, ледве, щоб заморити червяка, та ще й погані харчі. Дозволяли по вправах ходити до міста щось купити, та що купиш, коли все на картки, і навіть на картки не накупиш стільки, щоб наповнити голодний шлунок. От хіба склянку пива достанеш, а хто замовляв пиво, мав ще право на шматок кишки з квашеною капустою. Так вишколювали нас два місяці. Вчили, як вести себе на фронті, заповідалася вже 18-та офензива в Італії і ми кожного дня сподівалися виїзду.

Приїхали ми до Іннсбуку в Тиролю, це вже рахувалося фронтовим запіллям. В місті аж кишіло від усякого рода війська, що приміщувалося в великих бараках над бистротечною річкою Інн з холодною водою. Однієї ночі підорвали нас на ноги — прийшов наказ їхати на фронт. Куди — не казали, але було ясне, що в італійські гори. Заїхали ми до міста Верони, може й гарне воно було колись, але тепер геть знищене війною — це було вже безпосереднє підфронтове запілля.

---

[7]) Район, округа.

Звідти треба було йти пішки до линвової малої залізнички, що підвозила нагору військо, стріливо, харчі й воду. Дуже небезпечно туди всідати, бо залізничка ввесь час була під обстрілом ворожих гармат, а коли куля потрапила в линву, вагоник з вояками летів у пропасть і там усе гинуло.

Залізничка мала дві тільки станції, одну внизу, де всідали вояки або завантажувалися воєнні припаси, і другу на горі, де всі висідали. Мене та ще двох товаришів призначили обслуговати горішню станцію. Вгору заїхали ми щасливо й відразу почали свою службу. Та вже першої ночі ворог освітлив прожекторами гору й засипав станцію стрілами. Від вибухів гарматніх стрілен ішла голосна луна між горами, здавалося, не тільки повітря дрижить, але й гори трясуться. Ми здорово злякалися, та й не диво, бож це перший раз у житті були під артилерійським вогнем, досі тільки здалеку чули рев гармат під час олбоги Перемишля. Хоч це й гори, та не дуже було де ховатися, нам треба було триматися близько мотора й помагати, коли під'їздила залізничка на гору. Ми тільки присіли й надслухували. За хвилину надлетіла міна й поцілила в сам мотор. Сила повітря від страшного вибуху відкинула нас усіх трьох далеко від мотора. Моїх двох товаришів поранила, мене тільки приглушила. Ранені товариші тсогнали з болю і просили помочі — я нічого не чув, лежав, як мертвець. Десь у глибині мізку засверлувалася на мить думка, що я вже вбитий, на другому світі, іду назустріч моїм батькам... Поміч прийшла за яку годину. Мотори на низу теж перестали працювати, військова технічна обслуга прийшла їх направляти, вояки вилізли на гору, побачили ранених і покликали санітарну службу. За цей час направлено мотори й залізничка знову пішла в рух. Обидва товариші ще жили, їм перев'язано рани, глядів на те — але глухий, як пень.

Настав світанок, ми вже з'їхали на долину, відвезено нас до шпиталю в Вероні і там лікарі почали рятувати мій слух. Не дуже пам'ятаю, що вони робили, щось там майстрували коло голови, давали якісь ліки і за які три дні нагло почув я в вухах великий шум. Зашуміло так, якби цілий ліс валився на мене. Це почав вертатися мені слух.

У лікарні перебув я шість тижнів і слух мені цілом вернуло. Як тільки ствердили це лікарі, виписали з лікарні і знову післали на фронт. Зголосився я в службового підстаршини, показав шпитальну карту і він дав мені ще два дні відпустки. Потім відбував я службу на стійках.

Десь так у вересні почали кружляти шептані вісті, що незабаром прийде кінець війні, мовляв, австрійська монархія програла війну, розсипається, як порохно, доживає останні свої дні. З'явилися й летючки на слов'янських мовах з закликом, що годі вже воювати за Австро-Угорщину, нема за що й за кого безпотрібно гинути на фронті, треба втікати, здаватися в полон і т. п. В кого знайшли б таку леютчку — коротка справа: воєнний суд і куля в лоб. Все ж таки летючки не зникали і, не зважаючи на небезпеку великої кари, читалися серед вояків. До того ще й гучномовці з італійської сторони, особливо коли віяв звідти вітер, підбурювали вояків до дезерції, кликали кидати зброю і тікати на італійський бік. Так було аж до 15 жовтня 1918 року, коли то Австрія склала зброю.

IV.

Тільки глухі вісті ходили про кінець війни, ніхто того явно не проголошував. Несподівано, одного дня прийшов наказ покинути фронт і відступати. Наш батальйон[8]) помаршував на Верону. За кілька годин наткнулися ми на італійські відділи, що без бою нас розброїли, нікому ж бо не хотілося вже воювати, навіть

[8]) Курінь.

старшини не давали наказів до оборони. Склали ми зброю, італійці, вигукуючи "аванті Австрія" — це мало значити: вперед, австрійці, — погнали нас, як отару баранів, на південь. Дороги зруйновані, куди не глянь — скрізь каміння, рови, окопи, тяжко було нам іти, потомленим і голодним. Вже й забули, коли їли. Минаючи поля, збирали капустяні качани, викопували картоплю і стільки було нашої їжі.

Нарешті вийшли на якусь польову доріжку, що завела нас до села. Стрічні італійські селяни, побачивши полонених, лаяли їх, прозивали злодіями, що обікрали й ограбили їх, а збісені жінки витягали полонених з рядів, лупцюючи, чим попало. Так зганяли селяни свою злість на австрійцях. І мали за що, бо вічно голодні австрійські вояки дійсно волочилися по селах, тягнули, що вдалося, часом скрито, а часом і ясно. З людьми не церемонилися, бо тиснув їх цар-голод. Та це були тільки вояки з запілля, не фронтовики.

Отак забрили ми до якоїсь місцевини з широкими ланами, де росли буряки. Там зігнали нас докупи під голим небом, обгородили колючим дротом, це мало бути щось у роді тимчасового табору. Перший раз тоді дали їсти, вся вечеря складалася з чорної кави та з кількох шматків австрійських сухарів, званих "цвібаками". Дехто курив. Цигарок було мало, хто мав, ділився з другими і нераз п'ять людей затягалися димом з однієї цигарки. Під вечір принесено нам лопати й наказано копати "лятрини".[9])

Спали на голій землі просто неба. В кого найшовся коц — накрився, а більшість, зморена маршом, лягли так, як стояли.

Тиждень так промучилися, а потім поділено нас на сотні й порозміщувано по різних таборах. Там уже давали краще їсти, зате кинулося нове лихо, почали люди хворіти червінкою. Хвороба взялася мабуть з то-

[9]) Яма на людські відходи.

го, що виголоднілі й виснажені полонені лакомо з'їдали консерви на порожні шлунки. Багато люду хворіло, смерть збирала щедре жниво. На добавок, ще й друга хвороба з'явилася, малярія. Сотні людей післала вона на другий світ, між ними й доброго мого приятеля, з яким перебув я ввесь час війни. Я мав щастя, обидві хвороби мене обминули.

В таборі всі сиділи бездільно, нікого не кликано на роботу. Повертались з війни італійці і самі потребували праці. Але одного ранку погнали нашу сотню направляти знищений під час війни битий шлях, може тому, що було це 24 грудня, навечір'я латинського Різдва, коли ввесь християнський світ ладився зустрічати велике рокове свято. День був холодний, сіяв колючий дощ, докучав не тільки нам, але й італійські сторожі, що нас пильнувала.

Шлях був одним з головніших, тудою щохвилини проїжджали автомашини, великий рух перешкаджав у роботі. Раптом зударилися з собою два авта. Одне з них перевернулося в рів, шофер беркицьнув теж, а з авта розсипався хліб і котився по дорозі, все воно вщерть навантажене було хлібом. А ми всі давай його збирати й ховати по кишенях! Сторожа відганяла нас, била прикладами рушниць, але не то сторож прикладом, але й сам рогатий пекельними вилами не відогнав би від хліба зголоднілих бранців. Що влізлося в кишені, те й пропало. Цей хліб — єдине, що мали ми на Свят-Вечір. Неначе манна з небес впала для нас, щоб з Різдвом Христовим привітати. Скільки то всякого діялося пізніше в моєму житті, був час позабувати, а цей день ніколи не затерся мені з пам'яті.

Дорогу направляли ми цілий місяць і під час роботи харчували нас краще, та вже більше не було хліба. А потім знову замкнули в таборі за дротами і знову голод крутив кишками.

Серед таких відносин годі втримати чистоту й у таборі розвелися воші, страшна язва кожної війни. Ді-

стали ми мішечки з якимсь порошком, ніби нафталіною, їх натягали ми на голови аж до рамен, порошок сипався вниз і від нього воші здихали. Це було щось таке вонюче, що їжа могла зо шлунка вертатися від того смороду, але якби не той американський винахід, не позбулися б ми так скоро вошей. Принаймні з того боку полегшало життя.

В міжчасі звезли нас до величезного табору, де було около сорок тисяч воєнних бранців, а з того половина українців. Для нас неволя була подвійна: раз терпіли ми, як колишні австрійські вояки, а другий раз тому, що були бездержавним народом і не було кому нами заопікуватися. Всі ті держави, що постали на руїнах австро-угорської монархії, робили старання через Червоний Хрест, щоб вирвати з неволі своїх людей. А хто ж мав упімнутися за нас, українців? Хто міг нами цікавитися, хто нас потребував? На своєму власному прикладі бездержавного полоненого переконався я, що це значить не мати власної держави...

З часом довідалися ми, що відроджується також наша, українська держава. Відвідав нас о. Ізидор Сембратович, як її відпоручник. Чи можна собі уявити, яка радість огорнула нас, коли розказував він нам про те? Здавалося, серце не видержить, вискочить з грудей! Кожне його слово ми не тільки чули, ми ковтали, з'їдали його мову. Отець Сембратович перебував колись у Ватикані ,тепер там віднайшов своїх знайомих, визначних і впливових осіб, і завдяки їм міг приїхати до нас на відвідини. Коли він правив нам Службу Божу, всі, чи то старий, чи молодий, плакали сльозами радости. Боже мій! Коли ж це останній раз чув я слово Боже від свого, українського священика? Не цілих два роки, а здавалося, що вічність. Гляділи ми на нашого панотця і здавалося, що це сам Бог післав свого посла, щоб визволив нас з неволі "на світ веселий, між мир хрищений".

Вслід за о. Сембратовичем приїхала наша дипло-

матична місія, місія української держави, з Олександром Севрюком та отаманом Коссаком у проводі. Хоч не дуже веселі вісті принесли — Україна в боротьбі, шарпають її чотири займанці — та не все ще пропало, є ще надія. І ми, далеко від нашої Батьківщини, не падали духом, снували всякі пляни, як то ми, вернувшися в Україну, поможемо їй стати незалежною державою українського народу. Мрії, хоч і фантастичні, але в наших душах вони жили, як дійсність. А хоч і не здійсняться, та все будуть чудесним ліком для зболілої людської душі. Вони піднімають віру, піддають сили, без них людина змарніла б у безнадійності розпачу.

Вже почалася репатріяція, їхали поляки, мадяри, румуни, всі національності, що жили колись у рамах Австрії. Мусіла прийти черга на нас, не будуть же вічно тримати нас в Італії, кому ми здалися? Пригадали собі нас у половині липня 1920 року, але висилали як воєнних інвалідів на місце свого передвоєнного замешкання, а не як репатрійованих воєнних бранців до своєї рідної, власної держави.

Вернувся тоді і я додому в липні 1920 року, австрійська війна в Італії забрала в мене два роки юного життя.

V.

Застав я вже вдома брата Степана, що вийшов з війни живий і здоровий. Не могли ми наговоритися, кожен розказував про свої пригоди й переживання років нашої розлуки, а всі троє ми раділи, що доля знову звела нас разом. Від брата довідався я, що новий окупант ще гірше знущається над нашим народом, як це чинили московські й мадярські війська під час війни. З жахом слухав я тих оповідань. Виліз наш нарід з одної халепи й попався в другу, ще гіршу. Цілком, як у тій приповідці про бідного Савку, що "бідному Савці

нема долі ні на печі ні на лавці — на печі печуть, на лавці січуть".

Дуже це був сумний, той 1920 рік, для всього українського народу на цілій його широкій землі. Над Дніпром грабували нас большевики, наш уряд опинився на ласці в Пілсудського, що скоро забув про свої гарні слова й обіцянки, помирився з москалями в Ризі. Вилізло шило з мішка — з удаваного приятеля перекинувся на злющого ворога України.

Ну, що ж, треба було якось жити, братися за якусь працю. Думав я, було, докінчувати науку. Показалося, що й далі треба грошей на те — жити в місті, платити за мешкання, прожиток, книжки, шкільні оплати — а тут ледве в рота є що вложити. Мої товариші, що їх оминуло військо, вже покінчили гімназію, дехто продумував про дальші студії, а передо мною майбутнє стелилося чорніше ночі.

І в селі і в місті багато було таких самих, як я: треба жити, нема з чого, треба вчитись — нема за що. До державних місць чужих не допускали, свого промислу й торгівлі нема, — хоч сядь та й плач! Усіх тих людей єднала спільна риса — вони перебули війну, навчилися давати собі раду в тяжких моментах і на своєму власному досвіді переконалися про стару нашу правду: не ридай, а здобувай! Їхніми зусиллями почав у Галичині творитися жвавий кооперативний рух, множилися кооперативи молочарські, споживчі та й інші. Постала і в нашому селі така кооператива і я знайшов у ній працю, як продавець. Працював я в ній три роки, кооператива розвивалася добре, своїм зайняттям я був задоволений, тта ще й тим, що працюю для своїх, для свого народу. З мене теж були задоволені, і так серед тієї муравлиної тихої праці плили дні за днями.

В перших роках окупації Польща ще не мала правної влади над Галичиною, виконувала її тільки з доручення, або як говорилося "з мандату" Ліги Націй. Не зважаючи на те, поводилася, як у себе в хаті, і вида-

вала розпорядження, до яких, власне не мала права, наприклад переводила перепис людности, розписала вибори до сейму в Варшаві і т. п. Але після того, як у 1923 році аГличину цілком передано під владу Польщі, вона стала кликати чоловіків відбувати службу в своєму війську. В 1924 році призовні військові уряди покликали мій 1900-ний річник, дістав я такий виклик. У призовній комісії мали всі дані про мене з австрійських ще канцелярій і документів, лікарі не дуже мені приглядалися, визнали здатним до служби та приділили до першого полку тяжкої артилерії — по-польському це називалося скорочено ПАЦ — у Варшаві. Прослужив я в ньому повний рік і вийшов у ступні капраля (вістуна). Мене заохочували служити довше, обіцювали ступінь "сержанта", що міг дати деякі привілеї в цивільному житті, коли б старатися про працю в державній установі. Честь не позволяла мені служити ворогові мого народу довше, ніж це було конечне, і я цю пропозицію відкинув, вернувся знову до кооперативи на продавця.

Кооператива містилася в громадському будинку, тамже й знайшла собі місце читальня "Просвіти". Заснували ми аматорський гурток при читальні, пильно прикладалися до праці в ньому і вистави йшли правильно що другий тиждень.

Хто того сам не переживав, той не повірив би, як тяжко було вести цю звичайну, корисну й нікому не шкідливу культурну працю. Розумна влада заохочувала б до неї, бож чи не краще, щоб молодь культурно проводила час, замість марнувати його на пиятиках і розпусті? А до нас поліція прискіпувалася на кожному кроці, то за якісь "непорядки", то за недотримування гігієнічних вимог і т. д., без кінця. На кожну виставу вимагали дозволу від повітового староства. Староста, заки видав дозвіл, звертався за інформаціями до місцевої поліційної станиці і залежно від того, що сказала поліція, староста або давав дозвіл, або забо-

роняв виставу. Ще треба додати, що кожне таке прохання про дозвіл на виставу подава ми особисто до рук відповідного урядовця-референта в старості, бо коли післали поштою, можна б кілька місяців чекати на відповідь, коли ж прийти довідуватися, що сталося, чому так довго нема рішення, то "пан староста дуже зайнятий" і хіба вертайся з нічим. Справа в нас розв'язалася легше, я щотижня мусів їздити до Перемишля в кооперативних справах і при тій нагоді заносив до старостава письмові прохання драматичного гуртка й відбирав дозволи.

Гурткові це виходило на користь, зате я стягнув на себе увагу поліції, почала вона до мене присікуватися й переслідувати. Вона охтіла, щоб кооперативний службовець був "поржодни русін",[10]) а він уперто тримався українським патріотом. Забажалося поліції викурити мене з кооперативи, щоб позбавити праці та змусити виїхати з села. Майже що другий день приходили до мене поліцисти до кооперативи, за чимсь шукали, ніколи не сказавши, чого їм треба. Бо й що могли там знайти? Та ще й тоді, коли я кожної хвилини міг сподіватися їхнього наскоку. Після кожних таких відвідин лишали записку, що провавець "не в поржондку",[11]) ніколи не вияснивши точніше, на чім має полягати той "поржондек" чи "непоржондек". На кожному кроці робили мені всякі пакості, щоб зостогидити мені життя в рідному селі. Якби так про мене самого йшло, може б я згодом привик і нічого собі з того не робив би. Та це виходило на шкоду кооперативі, я мусів витрачати багато часу на пересправи з поліцією, замість віддавати його на добро кооперативи, і на тому тратила торгівля.

Порадився я зо Степаном і з Катрусею, дійшли ми до висновку, що нема мені місця в рідному селі, треба

---

[10]) "Поржондними русінами" називали поляки всяких своїх підлизнів, або темних, несвідомих політично й національно людей.

[11]) Не в порядку.

покидати свою українську землю, як це зробив колись наш найстарший брат Микола, що поїхав до Америки. Там він і помер у 1918 році. По надумі, рішився я на
1926-р Канаду і 10 травня назавжди залишив рідне моє село Буців. Поїздом поїхав до Львова, там в аґенції "Лінії Кунард" заплатив за подорож готівкою 150 долярів і з цілою групою таких же самих емігрантів сів на поїзд до польського порту "Ґдиня". Там ждав на нас корабель, що також називався "Ґдиня", і завіз нас до надморського міста Ліверпул в Англії. Пересілися ми на корабель лінії Кунард, звався він "Metcalfe", на ньому мали ми перепливати море. 1926-р

Тривало це три тижні, 30 травня корабель причалив до берега в пристані Галіфакс у Канаді. Зійшов я з моїми товаришами подорожі на канадську землю. Першими, хто стрінув та привітав нас, були представники всяких релігійних віровизнань, кожен роздавав інформаційні та пропаґандні летючки та й іншу літературу на різних мовах — англійській, російській, польській, німецькій, — тільки українських не було. Не знав я, чому, тепер уже розумію... та це належить до інших справ.

Вийшовши з корабля, ждали ми на поїзд, їхати далі, куди кому було призначено. Тим часом нас почастували канадським хлібом і грубезною ковбасою, що називалася "балоні".

ДРУГА ЧАСТИНА

В КАНАДІ

I.

З пристані в Галіфаксі підвезли нас до залізничої станції, де вже стояв довгий поїзд, що їхати на захід. Майже ввесь він заповнився еміґрантами, що їхали переважно на фарми[1]) в околицях Вінніпеґу, Саскатуну, Едмонтону, а дехто навіть аж до далекого Ванкуверу. В мене був афідавіт[2]) до містечка Веґревіл, у провінції Альберті, прислав мені його мій добродій-фармер, пан Костинюк. Це він тим способом облегчив мені приїзд до Канади і я, само собою, дуже був йому за те вдячний.

В Альберті жило більше моїх односельчан, що виїхали туди ще перед війною. Ані я їх, ані вони мене не знали, хіба з назвища. Зате знали вони й пам'ятали мою родину і прийняли мене, як свого, з правдивою, щирою українською гостинністю. Знайшлися теж знайомі в Едмонтоні, це були вже тут народжені діти моїх односельчан-еміґрантів.

Розказуючи мені про місцеві івдносини та про життя в Канаді, запитували, чому я приїхав саме до фармерської Альберти, де біда, безробіття, тяжко знайти працю еміґрантові.

— Підеш на фарму, — говорили, — та й будеш працювати тільки за "борд"[3]) у фармера.

---

[1]) Хоч у літературній мові правильно пишеться "ферма", не "фарма", але це останнє слово так глибоко пустило коріння в мову українців американського континенту, що я рішився скрізь писати "фарма", "фармерський" і т. д.

[2]) Заприсяжений документ когось з канадців, на підставі якого видавався дозвіл на приїзд до Канади.

[3]) Прохарчування.

Притьмарилася перша моя радість з приїзду до Канади. Дійсно, що я буду робити на тих фармах, коли й місцевим людям важкувато? Однак надія мене не покидала, якось буду собі давати раду, живуть же інші, люди, то чуму одному пропадати? А втім, не дурний же вигадав, що біда всьому навчить. Як не на фармі, то деінде знайду собі якесь пристановище.

Тим часом жив я серед веґревільців, як у рідних, і пробув з ними цілий місяць. Знайшлася робота в одного фармера — корчувати пні зрубаних дерев. Була це перша моя праця в Канаді, всіх сил докладав я, щоб якнайкраще її виконувати, та все одно моя робота не сподобалася фарферові, хоч нічого він мені не казав. Йому здавалося — так я здогадувався, — що я працюю за повільно.

Одного дня каже мені фармер:

— Їду до Веґревілу, треба мені там дещо купити. Є там у вас які знайомі?

— Так, живуть там мої односельчани та й інші земляки, що з ними я познайомився і заприязнився.

— То добре. Поїдете зо мною, я вас до них підвезу, побалакаєте з приятелями, а я тим часом полагоджу свої справи і вступлю по вас, коли вже треба буде вертатися.

Приїхали ми до містечка, завіз мене фармер до знайомих — і стільки його я й бачив. Мусів шукати другої праці.

Блукав я по місті, розглядаючись сюди й туди, побачив великий склад дерева. Підійшов я ближче, бачу, одні робітники ріжуть дерево пилою, другі складають його на малі моторові машини, "троки", як їх тут називають. Між собою говорять по-українському. Мелькнула мені в голові думка — а може всміхнеться мені щастя і знайду тут працю?

Зайшов я в розмову з робітниками, вони зраділи свіжим "маніґрантом",[4]) розпитувалися звідки й коли приїхав, як живу тепер, а почувши, що я без праці, завели мене до "офісу"*) поговорити з власником складу дерева. Вийшов звідти високий, поставний мужчина, привітний, усміхнений.

— Добридень, як маєтеся? — привітав мене рідною мовою, — Шукаєте роботи? Заходьте ближче, поговоримо. Я називаюся Петро Зварич, живу в Канаді вже 25 років. А Ви де проживаєте?

— Наразі спинився я в родини Костинюків.

—О, знаю їх! Це гарні люди, добрі мої приятелі. Заходьте, будь ласка, заходьте.

Розговорилися ми, він розказував мені про канадське життя, розпитував про відносини в Україні, про війну.

— Дещо знаю про воєнні часи в краю, та завжди цікаво почути про те від когось, хто пережив це, за кожним разом довідуєшся щось нове.

Заохочений увічливістю мого співрозмовника, насмілився я спитатися, чи не знайшлася б у нього якась праця для мене.

Усміхнувся добродій Зварич:

— Знаю, знаю... нелегко знайти працю новій людині. Покищо мені робітників не треба, та хотілося б помогти вам на початках, приходьте завтра, дам вам зайняття на один тиждень.

Зараз же й показав мені на подвір'ї, що буду робити. Мав я прийти до роботи о сьомій вранці і принести рукавиці. Їх я не мав, добродій Зварич подарував мені одну пару.

---

[4]) Перекручено з "еміґрант". Також говорили "маніґрула" — це в згірдливому значенні.

*) Канцелярія.

Попрацював я в тому складі дерева сім днів, вантажив дерево на троки, що відвозили його замовникам.

Діялося це на коротко перед загально-канадськими, т. зв. домініяльними виборами до парляменту в Оттаві. Ішла жвава передвиборча агітація, розліплювалися оголошення, роздавалися летючки, кожна партія та її кандидат мали свої виборчі комітети. Я зацікавився тою справою, це було щось нове для мене. Якось раз попалася мені в руки летючка одного з тих комітеті у веґревільській виборчій округі і на ній було ім'я українця Михайла Лучковича, кандидата з партії. ОФА[5].

Було скликане передвиборче віче, що тут називалося "мітінґом", і я запитався пана Зварича, чи можна туди піти.

— А чому ж би ні? На те й скликуються віча, щоб люди на них приходили. Канада — вільна країна, кожному вільно запрошувати людей і кожному вільно туди ходити.

Пішо я на те віче разом з паном Зваричом і тоді мав честь запізнатися з українським кандидатом, Ми-

---

[5]) Об'єднані Фармері Альберти (United Farmers of Alberta (UFA). Ця партія постала в 1926 році. До того часу в Канаді діяли дві партії: консервативна й ліберальна, і тільки вони керували всією політикою Канади. На списки кадидатів у виборах до парляменту ставили вони особи тільки англосаксонського або французького роду, людям чужого походження не було туди вступу. В Альберті жило багато фармерів українського чи іншого не-англійського походження і вони заснували собі перед виборами нову партію "Об'єднаних Фармерів Альберти". Тим покористувалися покористувалися веґревільські українські фармері й обрали з тієї партії до парляменту в Оттаві посла Михайла Лучковича. Партія Об'єднаних Фармерів Альберти проіснувала недовго, всього два роки. Потім прийняла нову назву (Партія Соціяльного Кредиту — Social Credit Party), поширила свою організацію на всю Канаду і з провінційної стала домініяльною партією. На другу каденцію посол Михайло Лучкович був уже обраний з Партії Соціяльного Кредиту. З тієї ж самої партії увійшов пізніше послом до оттавського парляменту український посол Антін Глинка.

хайлом Лучковичем, якому представив мене пан Зварич, додаючи, що я новий еміґрант, тільки що місяць у Канаді, і що мене дуже зацікавили вибори, ввесь цей виборчий рух і метушня. Михайло Лучкович потиснув мені руку, ми коротенько поговорили, бо не було в нього багато вільного часу, і я відчув, що його привітність випливала не з того, що він кандидат і хоче подобатися людям, але з дійсної прихильности до своїх українських земляків.

Цілий місяць тривала виборча кампанія. День виборів випав гарний і погідний, громадяни спішили кидати свої голоси до виборчих урн. Я цікаво приглядався тому, а всі ми нетерпляче ждали восьмої години вечора, коли через радіо мав бути проголошений вислід виборів. Прийшлося ждати трохи довше, бо веґревільська округа на фармерській околиці, місця голосування розкидані далеко від себе і довше часу забирало позбирати й порахувати голоси. Нарешті радіо повідомило, що послом з веґревільської округи до федерального парляменту в Оттаві обрано Михайла Лучковича з партії: Об'єднаних Фармерів Альберти в Канаді. Він був першим послом українського роду в історії Канади і зайво казати, як усі ми, разом з паном Зваричем, раділи з того. І я теж, хоч не мав ще права голосувати, тішився, що маємо свого, українського посла.

За тиждень листоноша приніс газету "Український Голос", була там велика стаття про вибори, про вибір українця Михайла Лучковича, про значення тої події для канадських українців, різні з тим зв'язані надії. "Український Голос" був першим українським часописом у Канаді, від першого дня мого приїзду сюди почав я його читати і привик до нього так, що ще й досі його передплачую, хоч пізніше українська преса розрослася, деякі часописи стояли ближче моїх переконань, і тепер у мене вже цілий десяток газет різних напрямків.

Мав я нагоду відвідати славне українське фармерське містечко Мондер. Відбувалося там храмове свято,

празник в українській католицькій церкві. Попросив я знайомого українця завезти мене на відпуст до Мондеру, сіли ми на його мале авто "Форд" та й поїхали. Відпуст тривав два дні, субота й неділя. Погода випала чудова, хмари народу поз'їздилися з околиць, фармері привезли з собою їсти й пити, віталися між собою сердечно, як добрі друзі, скрізь гомоніла українська мова, співали українських пісень... Від зворушення сльози стали мені в очах. Згадав я рідне своє село, звідки всього перед місяцем приїхав, і здавалося мені, що я не в далекій Канаді, за сімома горами, за сімова морями, тільки в себе, в Україні.

Бачив я священиків, питомців-теологів, усі говорили по-нашому, бо це вільна країна, нікого не переслідують за мову, ані не насміхаються, коли говорить незрозумілою для інших мовою. Вертався я гордий на свій нарід, якого сини, поселенці-фармери в Канаді, дорожать своєю традицією і мовою. П'ятдесят літ минуло з того часу, а все ще живий і свіжий спомин у мене про цей здвиг народу в Мондері, він бо мені, що ставив перші, непевні ще, кроки по канадській землі, піддав віри, що серед таких добрих людей, щирих моїх земляків-українців, не пропаду на чужині.

Познайомився я в Веґревілі з одним українцем, займався він кравецтвом і мав власну робітню. Непевний я, чи добре пригадую собі його назвище, здається, що називався він Паук. Розбалакалися ми про це й те, що гарно тут у Канаді, але трудно за працю. Він порадив мені покинути Веґревіл, бо це мале містечко і праці ледве вистане для тих, що постійно тут здавна живуть. А от Едмонтон — місто велике, і за працю там куди легше. Можна або в самому місті, наприклад у ресторані, а є там також вербувальні місця до всякої роботи на залізниці. Щораз потрібно робітників до будови чи направи залізничих шляхів, їх збирають у гурти, так звані "екстра ґенґ-и", і там добре платять. Є навіть та-

кий українець, Дмитро, що його там усі знають, він записує робітників до тієї праці.

Покинув я Вегревіл з жалем, бо хоч усього кілька тижнів прожив у ньому, але почувався неначе в родинному селі між тамошніми українцями, це ж було перше місце в моєму поселенні в Канаді, я почав звикати і привязуватися до нього.

II.

Паук ще порадив мені, як дістатися до Едмонтону, щоб не платити за дорогу залізницею. Вистане стати на шляху, простягнути руку в напрямі Едмонтону, проїжджають тудою фармері автами і напевно мене підвезуть. Так я і зробив. Недовго ждав, заторохкотів по дорозі "форд",. фармер побачив мене і спинився. Коли почув мою "маніґрантську" мову, заговорив по-українському:

— Сідайте, я саме їду до Едмонтону відвідувати приятелів, поїдемо разом, буде веселіше.

По дорозі говорили ми про всячину, звідки й коли приїхав, чого їду до Едмонтону і т. п. Коли почув, що шукаю праці, порадив мені йди до того самого Дмитра, що про нього згадував Паук.

— Я з ним знайомий, він дійсно записує робітників до праці на залізничих шляхах, але каже собі за те платити.

— А скільки треба б йому дати?

— Дмитро може жадати багато, та ви скажіть, що недавно приїхали, не встлигли ще заробити і що в нас усього два доляри при душі.

Заїхали ми до Едмонтону, мій новий знайомий запросив мене на обід до українського ресторану.

— Будете моїм гостем, за обід заплачу я, ви ж бо свіжий "маніґрант", а в таких не переливається з гріш-

ми. Сам був колись "маніграмтом" і знаю, як гірко на початках.

Пообідали ми, як в Україні — борщ, голубці, вареники. А потім фармер завів мене до Дмитра, щоб не блудив я по місті, і там ми попрощалигя. Добрий це був чоловік, поміг мені, як міг, я щиро йому дякував і жалію тільки, що не запам'ятав його прізвища, щоб тут його згадати.

Дмитро мав невеличке бюро, там уже чекало яких 15 робітників. Представився я йому, а чого прийшов, не треба було говорити, він сам здогадався — шукаю роботи.

— Робота на залізничих шляхах завжди є, — сказав він, — тільки не знати, коли і в якому місці потрібно робітників. Треба ждати, нераз досить довго. От, самі бачите, скільки тут людей чекає на свою чергу.

Пішла розмова про інші справи. Дмитра цікавило, як там в Україні тепер, розказав я йому про всі жахіття війни, з якої чудом і ласкою Божого Провидіння вийшов я цілим. А далі, як гірко живеться тепер нашому народові під Польщею, ось і я мусів лишити своїх рідних, не було мені життя на прадідній землі.

Слухав того Дмитро і я бачив по обличчі, що зворушилося його серце, неначе не одна людина говорила до нього, а й усі ті інші, що лишилися там за морем, може й він мав там своїх рідних, може і їм не з медом життя пливе...

— Гм... справді, бачу що праці вам треба, я це розумію. Щось постараюся для вас зробити, прийдіть сюди завтра зараз зрання, як тільки буде виїздити на роботу перша група, я вас туди долучу.

Западав уже сумерк, Дмитро замкнув свою канцелярію. Хотів я запросити його на вечерю, та він спішився кудись і я пішов сам до знаного мені вже ресторану. Повечеряв капусняком і голубцями, пора б шукати нічлігу, щоб не спізнитися завтра. Господар ресто-

рану справив мене до сусіда, що винаймав "руми"[6], зараз і подзвонив туди, замовив мені кімнату ще й показав дорогу.

Господар дому з нічлігами теж був українець, привіталися ми, прийняв мене ввічливо й показав кімнату.

— Ви на довго?

— Сам не знаю. Якщо добре піде й дістану працю, то вже завтра поїду, а як ні, то ще прийдеться трохи пождати.

Все пішло гладко, виспався я добре, заколисувала мене надія на роботу. Заплатив господареві 50 центів за нічліг та й пішов до Дмитра. Він слова дотримав, записав мене до першої виїздної групи, і я дав йому за те два доляри. За дорогу на місце праці нічого не взяли, робітників привозили безплатно. Тож залишилося в мене ще 85 долярів.

Заїхали ми до Ляйпасу, між індіян. Це дійсно було далеко, їдемо та й їдемо, як у тій казці кажеться, де люди не бувають, де птахи не літають. Білих людей там нема, самі лише індіяни живуть над річками серед дрімучих лісів. Проводився тудою залізничий шлях, щоб відкрити доступ до тих далеких околиць. Там ми пропрацювали два місяці, до 15 листопада, коли вже почав падати сніг і потискали морози.

Робота мені сподобалася, товариші праці були хороші, молоток неначе танцював мені в руках і я зручно вбивав "шпайги"[7] в дерев'яні підклади під залізничі шини. Ніхто не ставив хат чи бараків, харчувалися ми і спали в залізничих вагонах. Там заробив я двісті долярів, сума, як на тоді, досить таки кругленька.

Настав час виїжджати з Ляйпасу і "ровдмастер"[8] запитував нас, хто куди хоче їхати. Можна або до Ед-

---

[6]) Кімнати.

[7]) Грубі цвяхи, що їх уживають, щоб прикріплювати шини до дерева. Вбиті в дерево, вони міцно тримають шину своїми лапками.

мотону, або до Вінніпегу. Більшість зголосилася до Едмонтону, а мені зотілося до Вінніпегу, чув я, що там багато українців, відадніше й веселіше буде серед своїх людей. У часі роботи заприязнився я з українцем-буковинцем — Кость було йому на ім'я — ми звикли до себе й подружили. Він не хотів лишатися сам, легко було намовити його їхати зо мною до Вінніпегу.

шляхів.

Дорога була довга, ми їхали вантажним поїздом, на кожній станції він зупинявся, пихкаючи парою, а інколи й цілу ніч простояв. Приїхали ми врешті до Вінніпегу — а тут зима, аж тріщить! Морози, сніги... Дуже гарна станція в Вінніпезі. Ми зійшли до ждальні — повно там людей, між ними багато безробітних, що шукали праці, думали виїхати з Вінніпегу. Зажурився мій Кость:

— Ми приїхали сюди за працею, а дивись, скільки народу тікає, щоб знайти роботу деінде.

— Не журись, Костю, кинь лихом об землю! Якось воно буде. Та й кишені в нас не порожні, не пропадемо. Ходімо краще, щось перекусимо в ресторані.

З'їли добрий обід, світ нам порожевів, бадьоріше стали ми глядіти в майбутнє. Посиділи на станції, поговорили то з цим, то з тим, пора й нічлігу шукати. Ідемо вулицею, розглядаємося по місті — аж тут нам назустріч високий, огрядний чоловік у доброму кожусі та в хутряній шапці на голові. Запримітив нас і підступив:

— Чи не хотіли б ви, хлопці, працювати на фармі? — спитав англійською мовою.

— Єс, сер! — гукнули ми в один голос.

— Мені потрібно чотирьох чоловіків до молочення збіжжя. Підождіть тут хвилину, я підшукаю ще двох.

---

[8]) Шляховий майстер, керівник робіт при будовах залізничих шляхів.

Дивно, як він відразу міг пінзати в нас безробітних, та ще й охочих до праці. Були ж бо й такі, що їме не дуже в голові була робота, вони просиджували на двірці й жебрали в прохожих по 25 центів на їжу.

Вернувся той чоловік ще з двома робітниками. Зараз поїдемо на фарму до нього, це не дуже далеко, яких сто миль від Вінніпегу. Поїзд відходить за годину, йому треба ще дещо купити, тут маємо на нього пождати.

— Бачиш, Костю, доля для нас ласкава. Неначе сама праця до нас підбігла.

— Ба, а чи справді прийде по нас наш "бос"-фармер? Ану ж роздумається або інших візьме? — все ще ворушилися в Костя сумніви.

Два другі робітники не знали української мови, приїхали з центральної Польщі. Вони по-своєму, а ми по-нашому і так якось порозумівалися.

Фармер ані не зродумався, ані других не взяв, прийшов по нас і завів до поїзду. Все ще не хотілося вірити, що так щасливо для нас складається, може це якийсь обман? Куди везе нас цей чоловік? Прийшов кондуктор, фармер заплатив квитки за нас усіх і це нас заспокоїло.

Спитався я Костя, чи знає він, як тут молотять збіжжя на фармах. Хіба не ціпом або молотілкою, як у нас, мусять бути до того більші машини. Кость теж не знав. А втім, навіщо забігати наперед журбою? Побачимо, покажуть, навчать...

Поїзд зупинився на маленькій станційці серед поля і ми з фармером висіли. Навколо глибокий сніг, дороги не видно, вечір темний. Виявилося, що йти не треба далеко, за яких двадцять хвилин були ми вже на фармі. Господар запровадив нас до бараку, в середині тепло, гріють дві печі, коло них вдосталь дров. Тут він нам пояснив, яка буде наша робота. Праця йде на дві зміни, денну й вечірню. В нього є вже шість робітни-

ків на денній зміні, між ними два машиністи. Дві зміни по чотири чоловіки звозять снопи з поля до молотьби на машині.

Пішли ми з фармером до хати на вечерю. Хата гарна, велика, в їдальні могла зміститися добра двадцятка людей. Працювали в нього теж чотири жінки-куховарки. Вставати треба було перед шостою вранці, щоб поснідати в їдальні о 6.30, а в сьомій починати роботу. Праця тривала дев'ять годин, з одногодинним перерівом на обід, кінчалася о годині четвертій, тоді приходила друга зміна, що працювала до першої вночі.

Поїхали ми в поле. Зима в Канаді сувора, холод проймає до кости, а в нас одяг легкий, зимно, аж зуб на зуба скаче. Просимо фармера, щоб замовив нам поштою зимове одіння, не можна без нього працювати.

— Поштою замовляти недобре, це потриває найменше два тижні, — каже він, — найліпше, щоб один з вас поїхав і купив.

Хто поїде? Охочих не було, ніхто не знав настільки англійської мови, щоб усе полагодити. Вибір упав на мене, хоч і я не багато краще від інших обертав тими англійськими словами, що їх устиг досі навчитися. Фармер завів мене ранком на станцію і спинив рукою поїзд, щоб я всів. Коли не піднесеш руки догори, поїзд пожене далі і тоді хіба жди до другого дня.

Трохи був я неспокійний, як піде мені в Вінніпезі, чи знайду крамницю Ітона, до якої мене справляв фармер. Як розговорюся, як поясню, чого саме і скільки мені потрібно? Був я зданий сам на себе, як той вояк, що йде сам один на стежу в незнаний терен — сам на все мусить рішатися. А коли я давав собі раду тоді, на війні, то чому не маю собі порадити тут, у місті, серед людей?

Показали мені дорогу до Ітона, зайшов я до крамниці й аж злякався. Гей, брате! Та це ж ціле місто, дороги на всі боки між столиками з товаром, можна

заблудити! А язик несправно повертається, неначе зашпортується на англійських словах. Оце, думаю, узяв я собі клопіт на голову з тими закупами!

Серед того всього зачув я українську мову, стояли якихсь троє людей говорили між собою по-українському. Попросив я їх показати мені відділ, де можу купити речі для робітників, бу в мене список. Охоче вони мені помогли, завели й показали, я купив, що потрібне, заплатив за те 30 долярів і 75 центів, пам'ятаю точно до сьогодні. Продавці гарно все запакували в паперову коробку, перев'язали шнурком, щоб легше нести, а ті добрі люди ще й на станцію мене відвели. Мені бракувало слів, щоб їм подякувати. Які добрі і щирі наші українські люди! Від початку моєї дороги до Веґревілу завжди мав я щастя, скрізь знаходив гарних людей, що раділи, коли могли мені чимсь допомогти.

Попоїв я трохи на станції, сів на поїзд і вдоволений вертаюся на фарму — все полагодив добре, як слід і на час. От щоб тільки висісти на своїй станції, бо запала вже ніч і невидно крізь вікно. Щоправда обіцяв кондуктор зсадити мене на зупинці коло нашого фармера, але ану ж забуде? Кодуктор не забув, але помилився і висадив мене аж п'ять миль поза нашою станцією. Зліз я з поїзду і бачу — не моя це станція. На мене мали ждати два робітники, а тут пусто, ні душі, та й не в полі ,тільки серед лісу. А в лісах ведмеді! Ото, як вилізе гущі такий "вуйко" і тоді — "ні боротись, ні втікати", бо все, що маю в руках, то тільки пакет від Ітона. Не дуже то воно лицює боятися колишньому воякові, та не соромлюся признатися, що таки дрижаки проходили поза шкурою. Розглянувся я довкола, побачив світло недалеко — це був маленький станційний будиночок. Натиснув я на двері, вони відчинилися. Дивлюся — є широка лава, в печі палахкотить вогонь, можна б тут переночувати. Знайшов я залізну штабу, всунув між два гаки на дверях, забарикадував-

ся так від середини, ніхто тепер до мене не добереться вночі. Підклав картон під голову і заснув сном блаженних.

Була може п'ята година ранку, коли почувся сильний грюкіт об двері. Це службовий кондуктор гримав п'ястуками, прийшов до своєї праці. Відкрив я двері, глядимо на себе, від допитливо, а я з острахом. Питається від по-англійському, звідки я тут узявся і що роблю. Як міг, так пояснив я йому, що їздив учора до Вінніпеґу купувати теплі речі для робітників, кондуктор помилився, показав мені не ту станцію, що потрібно. Якось він мене зрозумів і потішив, що за якої чверть години над'їде потяг у мою сторону, він його затримає і скаже кондукторові допильнувати, щоб я висів на своїй станції. І дійсно, за десять хвилин заїхав на станцію поїзд, а за других десять я вже був на своїй зупинці. В тих часах кондуктори були ласкаві для нових еміґрантів, розуміли їх непорадність через мовні труднощі й нове середовище, в якому знайшлися, ішли їм на руку й помагали.

У фармера дивувалися, куди я подівся, де був так довго, надаремно ждали на мене вчора коло поїзду. Фармер налякався, чи не трапилося мені яке лихо або може я загубився, він чувся відповідальний за мене, бож це він висилав мене купляти речі. Та Богу дякувати все скінчилося гаразд, робітники тішилися теплою білизною і зимовими шапками, бо дехто вже встиг і вуха собі відморозити. Я теж був задоволений, що хоч і з пригодами, але придбав теплі одяги для себе і для товаришів праці. Особливо це було потрібне на нічній зміні, коли під тріскучим морозом здавалося, що й віддих замерзне. Зате пшениця була сухенька, добре було молотити. А втім, усі ми були молоді і не дуже нам був страшний сильний мороз.

Так працювали ми в того фармера п'ять тижнів, до кінця грудня. Кожен засунув у кишеню по 150 долярів і всі вернулися до Вінніпеґу.

Думали ми провести Різдвяні Свята серед українців у Вінніпегу, та не вийшло. Тільки що висіли з поїзду й зійшли у ждальню як підійшов до нас високого росту чоловік і запитався, може хочемо поїхати на роботу до Форт Френсіс у провінції Онтаріо, там є електростанція і набирає робітників. Перекинулися ми поглядами з Костем.

— Їдемо, Костую?

— Їдемо!

Поїхали. Хотілося якнайшведше наскладати долярів, щоб вернутися в Україну, не мали ми на думці вік вікувати в Канаді. Як досі, все складалося добре, ще не обтрясли пороху з черевиків, вернувшися з одної роботи, а вже друга простягала до нас руки.

Чоловік, що запропонував нам роботу, був аґентом фірми, яка будувала електростанцію, і крім нас, звербував ще шість робітників. У нього був добрий нюх пізнавати людей. З першого погляду визначував, чи це працьовита людина, а чи ледащо й лінтяй, що просиджує на станції і жебрає по вулицях.

До місцевости в Онтеріо, дебудувалася електрівня, їхали ми цілісіньку ніч. Це мало бути десь у лісі, над озером. Поїзд став, аґент казав нам висідати і без слова поїхав далі. Що за лихо? Навіщо скинув нас у цій пустелі, де ні люської оселі, ні хати, тільки лісова гущавина? До того ще й сніжити почало. Не будемо ж тут сидіти серед лісу, треба йди шукати людей. Вирішили піти в напрямі, куди поїхав потяг. Пройшли з милю — ні шляху, ні стежки, ні сліду людського життя. Може треба було йти в противний бік? Вернулися на місце, де зсіли з поїзду, і пішли в напрямі, звідки приїхали —теж нічого, ні хат, ні людей. Голодні, втомлені, промоклі від снігу двигаємо клунки з усім нашим майном і ще раз вертаємося туди, де приставав поїзд. Дивлюся на Костя, а він відвертається від мене з докором:

— Куди ж ти завіз мене? Загибати в тій пущі?

— Не скидай вини на мене, Костю, ти ж був при тому, як агент з нами говорив і сам чув те та погодився.

— Я був —буркнув Кость — але не дуже розумів, що він говорить, здавався на тебе.

Хотів я якось задобрити Костя, розказати якусь історійку, щоб зайняти його увагу. Вичитав я недавно в газеті пригоду двох норвежців, що вибралися лобити рибу. Буря відбила їх човен далеко від берега, не могли до нього доплисти — біда, можна з голоду згинути, якщо не звіється вихор та не затопить човна. Були не добрі приятелі й домовилися, що коли хто з них умре перший, другий нехай з'їдає його, щоб продовжити собі життя та діждатися рятунку. Сумна це історія і цілком не надавалася до того, щоб потішити Костя, мабуть прийшла мені на думку тому, що ми знайшлися в положенні, подібнім до тих двох рибалок — самі в дикому лісі, як вони серед моря.

— Ти завжди вигадуєш щось несамовите, — почав лаятися Кость, — не крякай, як ворон, ліпше подумай, як нам вилізти з цієї біди.

А по хвилині:

— Ні я тебе, ні ти мене їсти не будеш, зате нас обох можуть пожерти вовки чи інші дикі звірі вночі.

Це була правда і я замовк, та й не дуже було сили й охоти до балачки. Посідали край лісу і ждемо на рятунок.

В лісі почулися людські голоси, тріскіт ламаного ріща і шуркіт ніг. Вийшли якісь люди, питаються, що ми тут робимо.

— Ми приїхали на роботу. Нас зсадив агент з поїзду, не сказав, куди йти, отак лишив на ласку Божу.

Показалося, що агент уже до них телефонував і коли довідався, що нас нема, післав їх шукати за нами.

Пішли ми з тими людьми на місце, де почалася вже будова електростанції, нам призначили ліжка в бараку, поскидали ми туди свої клунки й пішли до їдаль-

ні вечеряти. Та й смакувала ж нам вечеря по тій блуканині! Повеселішав і Кость.

— От, бачиш, — кажу йому, — не пожерли нас звірі, викарабкалися з тої біди, Господь нас мав у своїй опіці.

Порядок був такий, що підніматися з ліжка треба о годині шостій, о шостій з половиною давали сніданок. Потім ми з Костем пішли зареєструватися в канцелярії. Дуже нас там докладно про все випитували: коли приїхав до Канади, яким кораблем їхав, у котрій пристані висів на берег, де ми з того часу працювали. Питалися й ми, чому агент лишив нас самих у лісі на призволяще, чому не сказав ждати на людей, що прийдуть за нами, ми самі шукали в лісі дороги й могли забудудити. Урядовець виправдував агента, в нього було ще вісім інших робітників, що він мав їх завезти до другої місцевини. Але він подзвонив до канцелярії на будові, щоб нас віднайшли.

При цій будові працювали ми з Костем майже три місяці. Харчували нас добре, бараки теплі, дістали ми вовняні накривала-коци. Все було б гаразд, якби не міцні, сибірські морози, що деколи доходили до 35-40 ступнів Фаренгайта нижче зера. Я відморозивсобі носа і навіть не чув того, аж коли другий робітник звернув мені увагу, почав я до носа прикладати сніг. Довгі ще роки потім докучав мені відморожений ніс.

15 квітня звільнили частину робітників, лишилися тільки ті, що викінчували будову. Ми з Костем підпали під звільнену групу. Заробили по 225 долярів "на чисто", але добре нам далися взнаки морози, та й робота не була легка. Всі роз'їжджалися, куди кому вигідно, ми з Костем подалися на Торонто, тому що туди можна поїхати безплатно. В Торонті ми розсталися, Кость залишився на місці у своїх знайомих, в мене в Торонті нікого не було і я поїхав до Монтреалю, знав я, що живе там декілька знайомих мені людей. Вже більше ніколи я з Костем не стрінувся.

III.

До Монтреалю приїхав я 18 квітня 1927 року. Мавши вже трохи зароблених грошей,укладав я собі всякі пляни, та всі вони пішли шкереберть, бо починалася вже в Канаді депресія. Половину зароблених грошей вислав я до мого села, віддати довг, що його затягнув на кошти подорожі до Канади. Наразі шукав праці, а хоч Монтреаль місто велике, з кожним днем трудніше було дістати якусь працю. За місяць знайшов роботу в тютюновій фабриці "Мек Доналд Сіґарет Фекторі", що виробляла цигарки на експорт. Щоб дістати там працю, треба було кожного дня вже від шостої ранку вичікувати під дверима фабрики, заки вийшов звідти "бос" о сьомій годині і кликав пальцем робітника, що сподобався йому з вигляду. Був це елеґантно одягнений панок, гарної вроди й постави. Приглядався робітникам, що стояли в черзі, і з правила вибирав тих, що були добре одягнені і стояли просто, з підесеними вгору головами. Влізливців, що пхалися до дверей, недбало вбраних або з похнюпленими головами не брав. Ніколи не кликав їх багато, найбільше п'ятьох, а бувало, що тільки двох.

Одного гарного травневого дня "пан бос" вийшов на підвищення, звідти ліпше бачити робітників. Очі всіх з вижиданням вп'ялилися в нього. Одяг на мені був добрий, панок це завважив, кивнув на мене пальцем і я підійшов до дверей кацелярії під супровід заздрих очей інших робітників, що ламали собі голову, чому з доброї сотні робітників, що там чекали, покликано саме мене.

Зареєструвався я в бюрі й почав працю. Як на нас, бідних еміґрантів, праця була несоґірша, по дев'ять годин денно, шість днів на тиждень. За годину платили 35 центів. Але я витримав на ній усього один рік, ця робота мені не підходила, шкодила на здоров'ї. Вдиха-

ючи нікотину устами й носом, почав я слабнути та втрачати апетит. Мусів кинути фабрику тютюну, щоб рятувати здоров'я.

Від коли тільки приїхав я до Канади, мріяв про власне підприємство. Торговельне діло не чуже мені було, навчився його, працюючи кілька літ у кооперації. Як то було б хороше працювати в себе і для себе, без "босів", наглядачів, без вічного неспокою, що сь завтра-позавтра скінчиться праця і я знову знайдуся на вулиці.

В Монтреалі познайомився я з Данилом Мацелюхом, колишнім вояком української армії, зблизили нас до себе розмови про наші воєнні переживання і подібні причини нашого виїзду в світ за очі. Він теж працював у кооперативі в Галичині і ми постановили до спілки відкрити крамницю з українськими книжками, часописами, календарями, поштовими картками і т. п. речами. Знайшов я місце для такої крамниці на розі Онтеріо і Фронтенак під числом 2079, місце добре, в самому центрі дільниці, де скупчилися українці Монтреалю. На сам день моїх народин, 15 жовтня 1928 року, підписали ми умову з власником будинку. Мало це нас коштувати 50 долярів на місяць. Для мене особисто була ще й та вигода, що ззаду за крамницею було невеличке мешкання і я міг там приміститися. В мого спільника була родина, він мусів винаймати собі мешкання більш просторе.

Назвали ми нашу крамницю "Українська Книгарня", замовили газети, книжки з українських видавництв, грамофонні пластинки з українськими піснями, картки тощо і почали торгувати. В околиці проживали теж інші слов'яни, між ними доволі поляків, тож ми торгували теж польськими книжками, часописами й календарями. Українські книжки приходили до нас переважно зо Львова. Був попит на всякі відзнаки, тризубці тощо, зо Львова спровадити не могли, поляки забороняли виробляти такі речі, але знайшли ми їх у книгарні

Савули в Відні. Від нього теж діставали всякого рода прикраси-біжутерію, на неї був добрий збут серед наших покупців.

Початки були труднуваті. В 1929 році почалася велика депресія, в людей забракло грошей, ми мусіли давати товар на борг, бо без того прийшлося б замкнути крамницю. Сяк-так ще йшла торгівля, доки приїздили нові емігранти з Галичини, Волині й Буковини. А коли канадський уряд замкнув імміграцію, діло хилилося на шораз гірше. Приходи з крамниці не вистачали на скупенький прожиток для нас двох і ми з Данилом Мацелюхом поділилися. Він пішов глядіти іншої праці, в крамниці лишився я сам, сплатив йому половину грошей і ввесь тягар праці ляг на мої плечі. Одного в крамниці замало, бо не тільки продавати треба, але й вийти часом, чи до банку, чи на пошту, чи за іншими торговельними справами, а тоді — хоч замикай крамницю. Мусів я найняти дівчину-помічницю, що працювала п'ять годин денно. Платив я їй небагато, не міг більше, та вона й тим була рада, бо дійсно невимовно важко було тоді знайти якийсь заробіток.

У тій моїй власній книгарні витримав я, хоч з великим трудом, одинадцять літ, аж до 1939 року. Може й далі тягнув би, якби не те, що знову почав занепадати на здоров'ї. Оглянув мене лікар і порадив позбутися підприємства, коли хочу видужати. Мені треба перебувати багато на свіжому повітрі, відпочивати, а не з ранку до ночі сидіти неначе в заперті.

Не багато заробляв я в моїй книгарні, але любив ту працю, привик до неї і тяжко було мені продавати крамницю. Однак мусів узяти до серця лікарську пораду, здоров'я важніше.

Виїхав я до Торонта і там жив два роки без праці, дуже ощадно, з того, що назбиралося в мене за ввесь час моєї праці в Канаді. Поволі почало вертатися до мене здоров'я. А разом зо здоров'ям знову з'явилася думка про власну крамницю. Розглядався я по місті, чи

не знайду щось путяще, і натрапив на будиночок з крамницею. Домовилися ми з власником про ціну й пішли до адвоката оформлювати справу. Обох нас стрінуло там прикре розчарування. Адвокат пояснив, що тепер, у воєнному часі, не можна ні купувати ні продавати нерухомостей, уряд заборонив, чи пак "заморозив" усю торгівлю ними. Того вимагали якісь причини воєнної господарки, а одною з важливіших було, що уряд потребував рук до праці в фабриках. Вийшли ми від адвоката, як мокрі півні, спустивши хвости вниз, обом нам це дуже не було на руку, бо і він хотів продати і я хотів купити. Ось так удруге доля встругнула мені штучку, не дала влаштуватися так, як хотілося б.

В Торонті жило багато українців, я пінзав там чимало людей, придбав друзів і добрих знайомих. Одного разу, під час вечері в українському ресторані, присівяс до мене один з приятелів. Він саме дістав вістку від знайомих у Віндзорі, що там набирають людей до праці великі автомобільні фабрики Форда і Крайслера, добре за працю платять, є нагода не тільки заробити, але й відкласти щось "на чорну годину". Він туди вибірається, чи не поїхати б нам укупі?

Думка мені сподобалася ,треба скористати з цієї можливости. А ще приваблювала мене близькість американської границі, може вдасться переїхати до Америки?

Мій товариш, що мав добрих знайомих у Віндзорі, швидко покінчив зо своїми справами в Торонті і ми вже першого травня були готові до від'їзду. Всіли на автобус перед полуднем і на четверту годину були вже на місці. Походили по місті, побачили Детройт по другій стороні річки, що так само називалася Детройт, і під вечір поїхали до знайомого його приятеля, Йосипа Мартинюка, власника харчової крамниці. Розказав він нам ближче, що і як треба робити, щоб дістати працю, мені порадив піти до Крайселера. А мій товариш подався до Форда, де вже працювали його знайомі. За-

раз таки на другий день, 2 травня, виповнив я аплікацію в Крайслера і через два дні, 4 травня 1942 року, покликали мене до праці. Моєму приятелеві довелося ждати два тижні. Та я вже згадував, що було в мене особливе щастя, коли глядів за працею, сам не знаю, чому. Тільки почну шукати, а вона підстрибуючи сама біжить мені назустріч.

Правду сказавши, фабричної праці я не знав, ніколи в фабриці не працював. Але щось мусів зробити з собою, і передо мною стояли дві можливості: канадське військо, або фабрична праця. На перешкоді першому стояло моє все ще не надто міцне здоров'я, тож пішов я працювати. А що не знав фабрики? Ну, то що? Є в нас таке прислів'я: навчить біда попитів, як нема за що вхопити.

Перша моя праця в Крайслера також не дуже була відповідна до мого здоров'я. Але я скоро навчився, що було потрібно, добре працював, і "форман"[9] перевів мене на краще місце, де я пропрацював до 1951 року.

В Крайслера перебув я дев'ять років на денній зміні, це лишало вільні вечори, треба було їх чимсь заповнити, і я записався на вечірні курси англійської мови в Технічній Школі. Курси тривали чотири місяці, двічі на тиждень по дві години. Повних вісім років ходив я на ті курси, закінчив ще дев'яту клясу англійської мови. Все ж такі вечірня наука не може рівнятися з денною. Поперше, триває коротко, подруге, людина приходить увечері втомлена працею, потрете, нема часу доповняти науку вдома.

Учитель казав нам писати вдома есеї, потім він виправляв мовні та граматичні похибки. Такі есеї писали ми ввесь час тривання курсу, а коли роздавали під кінець свідоцтва, учитель похвалив мене й порадив писати до газети. Я був згідний на те, але тільки під умовою,

[9]) Майстер, наставник у праці.

що заки віддам щось до друку, учитель поправить. За час мого навчання на курсах написав я 18 есеїв до газети "Віндзор Стар" на різні-презірні теми: політичні, господарські, про пошану для батьків, про український нарід і т. п. Після сімнадцятого мого есею "Віндзор Стар" проголосив конкурс на найкращий есей з трьома нагородами: 25, 15 і 10 долярів. Я постановив узяти участь у тому конкурсі, не знав тільки, яку вибрати тему. Кінець-кінцем вибрав собі тему "Canada rich heritage for her youth". Конкурс тривав два місяці, до газети прислано понад двісті дописів. В кінцевому висліді я зайняв там третє місце і виграв десять долярів. Першу нагороду отримала вчителька середньої школи, другу признали учневі однієї з середніх шкіл, — обоє вони були англосаси. Третя припадає фабричному робітникові з "форинерським"[10] прізвищем Корбан, що вивчав англійську мову на вечірніх курсах усього дві години на тиждень. Інакше й не могло бути тоді, бо як могли признати першу нагороду "чужинцеві", що називався "Корбан"? Хоч і перший і другий нагороджені дописи не були так глибоко патріотичні, як мій, але жюрі знало, що їх автори — уродженці Канади, а це не те, що якийсь там собі "форинер". Та я й тим був задоволений, бо "Віндзор Стар" зробив мені добру реклямy в місті. Суперінтендент, форман і багато робітників щиро мені ґратулювали, зокрема ці останні цілий тиждень приходили з різних відділів нашої фабрики поглянути на свого товариша-робітника, що виграв нагороду за есей.

Для всіх було це несподіванкою, коли одного дня редакція газети "Стар" подзвонила до фабрики, чи працює там робітник Семен Корбан. Є такий, кажуть, і питаються, чого хоче від нього редакція. Повідомили звідти, що висилають до фабрики свого репортера з фотографом, щоб перевести інтерв'ю зо мною і зробити зні-

[10]) Чужинецьким.

мок. Зараз повідомив мене про те форман і казав приготовитися до тих відвідин. Я ж не мав поняття, чому газета "Віндзор Стар" зацікавилася мною, не мав я там нікого знайомого.

Чергового дня пополудні прийшли до мене ті два панове, разом з суперінтендентом, і повідомили, що я виграв третю нагороду за статтю в "контесті"[11] у відділі так званої поштової скриньки.

Питання, чому репортер з фотографом не прийшли до мене додому, хоч мали мою адресу й телефон. З розмови з ними вийшло, що газета намагається подати читачам щось нове й цікаве, а в цьому випадку тією новістю мав бути робітник у фабричному одязі на місці своєї праці в фабриці. В їхній газеті щоденно містилися знімки всяких людей, майже завжди були це якісь підприємці, діловики-бизнесмени, особи з вільних професій, всі святково вдягнені і такі подібні до себе! А ось тепер буде фабричний робітник, щоб інші робітники теж зацікавилися газетою "Віндзор Стар", писали до "поштової скриньки", інтересувалися життям і справами Канади.

IV.

У 1948 році відбувався в Віндзорі курс "Дел Карнегі",[12] що тривав два місяці і стояв на дуже високому рівні, примімали туди випускників середніх і високих школ. На курсі вчили, як треба промовляти до публіки, уважати, щоб не відбігати від теми і т. п. Учителі казали підбирати собі тему, опрацювати й виголошувати зо сцени. Всіх нас було 35, учитель поділив курсантів на три групи, кожен учасник курсу міг промовляти на довільну тему, не довше, як п'ять хвилин. Я вибрав собі тему "цитрина" (lemon). Про неї читав я багато, коли

11) Змагання за першенство.

хворів давнішими часами, тепер доповнив цікавими подробицями і доказував, як дуже корисна цитрина для людського організму. Учасники курсу, учитель і навіть директор слухали мене уважно, як би я був лікарем. Після виголошення промов, учитель робив завваження студентам, зокрема відносно того, чи дотримувався точно вибраної теми. Так ішло по черзі, а мене чомусь лишили на сам кінець. Аж тоді підійшов до мене директор, похвалив, що тема цікава, і поґратулював за добре виголошення. На спогад того вечора видали нам у нагороду ґарні олівці марки "Паркер". З того часу придбав я собі в товаришів прізвище "лемон".

В дальшому ході курсу доручив нам учитель підготовити собі тему до нового виступу на сцені, цим разом про виборчі справи, історичні події або славних людей, що віддали прислуги людству. Я підібрав собі тему "Daylight saving time", про зміну часу з літнього на зимовий і навпаки, про історію того проєкту від хвилини, коли перший виступив з ним Бенджамін Френклін, а який схвалено в Америці 1918 року. Теж і ця моя промова зацікавила слухачів і мала добрий успіх.

На третій промові говорив я про "День матері", якого ініціяторкою була Анна Джервіс, а який урядово встановлено 9 травня 1914 року. Впродовж одного місяця я тричі виступав з промовами на сцені і за кожним разом мені поталанило вибрати цікаву тему та прикувати увагу слухачів.

Курсанти цікавилися моїми промовами ще й тому, бо знали, що я еміґрант, що в мене інша, не англійська, рідна мова, і що такій людині куди тяжче виступати англійською мовою перед публікою, як тим, що виросли й виховалися в ній від малої дитини. Я був свідомий того, що мене можуть критикувати, отож перш усього підбирав доповіді з цікавою темою, а далі, сумлінно

---

[12]) Від назвища славного американського багатія, що записав великі суми на культурні й наукові цілі.

до них підготовлявся, користувався енциклопедіями, науковими книжками, всякими друкованими матеріялами в бібліотеці. Це вимагало багато часу й труду, куди більше, як тим, що змалку ходили до англійської школи. Та я був амбітний, хотів усім показати, що хоч нема в мене вищої освіти, хоч тут у Канаді, як доросла вже людина, навчився англійської мови, але на курсі не був гіршим від них. І це мені вдалося.

Курс "Дел Карнегі" коштував мені багато зусиль, але зберіг я про нього гарний спомин, ще й досі в мене пам'ятка з нього — кулькова ручка марки "Паркер" з виритими золотими літерами: "Курс Дел Карнегі — як правильно говорити, Віндзор, Онтеріо". Скільки разів гляну на ту ручку, щось заворушиться мені коло серця. Іноді й сам дивуюся, звідки взялося в мене стільки відваги виступати на курсах красномовства в чужій для мене мові та промовляти по-англійському до публіки з тут народжених канадців. Хіба тому, що був ще молодий, а в молодості людина широко розмахується і, як кажуть, їй "море по коліна". В пізнішому віці тяжко зважитися на такі незвичні речі. Та й пам'ятав я ще, що обороняю на тих виступах не тільки власне моє завзяття, або як тут кажуть — амбіцію, я був свідомий, що, раз на те зважився, мушу боронити теж доброго імени мого народу, всі ж бо знали, що я українець і по моїй поведінці, по моїй праці, по моїх успіхах чи невдачах судили б і нарід, з котрого походжу.

У 1951 році віндзорський університет заповів курси українознавства — мови, літератури й історії. Мали вони вестися вечорами, чотири місяці в зимовому сезоні, і я на них записався. На жаль цей курс протримався тільки один рік, наступного року зголосилося на нього замало студентів. Все ж таки, навіть за тих чотири місяці багато я з нього скористав. Згодом, у 1975 році, знову проголошено українські курси, створено навіть Раду Українських Студій при Відділі Комітету Україн-

ців, очолив її інженер О. Лист. Курси заплановано на шість місяців, раз на тиждень по дві години, і я, самозрозуміло, знову записався на них.

V.

Фабричної праці не полюбляв я з самого початку, працював, бо мусів з чогось жити, і поволі до неї звик. Але коли почали в фабриці заводити професійну робітничу спілку, юнію, відносини там стали для мене нестерпні. Між робітниками настав роздор, одні хотіли юнії, другі були проти неї. Це відбивалося на товариських взаємовідносинах і цілком мені не сподобалося. Вирішив я, що час мені покинути фабрику.

15 жовтня зголосився я в бюрі мого "формана", і кажу йому:

— Будемо пращатися, я покидаю працю і прошу мене звільнити.

Він витріщив з дива очі на мене, дрyмав, що я жартую.

— Ти що, з глузду зсунувся? Чи знаєш, що говориш? Скільки людей були б щасливі на твоєму місці, мавши добру, певну й постійну роботу!

— Це правда, не перечу, що праця добра, я не жаліюся на неї і вдячний вам за те, що добре ставилися до мене, але мені вже настав час переходити на своє, я хочу відкрити собі власне підприємство.

Почувши, що я відходжу з поважної та зрозумілої причини, форман потиснув мені руку, побажав щастя на новій дорозі і подав мою резигнацію з праці до головного персонального бюра. На другий день прийшов суперінтендент зо своїм секретарем перевірити, чому я виходжу з фабрики. Дві були причини, чому прийшов він особисто до мене. Найперше я був добрим, точним і сумлінним робітником, у фабриці це знали і таких

робітників цінували. А далі, бувало, що в фабриці кривдили й використовували робітників. Суперінтендент знав, що я емігрант, і думав чи, бува, я тому наважився відійти, що може мені сталася якась кривда, роблять якісь труднощі, чи дошкулюють. А він знав мене особисто з того часу, як я виграв контест "поштової скриньки" в часописі "Віндзор Стар". Переконавшися, що нема в мене жодних скарг, що я дійсно хотів перейти до власної торгівлі, він заспокоївся і щиро зо мною попращався.

Знайшов я й купив невелику хату, де — як і в моїй книгарні в Монтреалі — спереду приміщувалася крамниця, а ззаду було мешкання на одну чи дві особи. Там відкрив я собі крамницю. Літньою порою приносила вона добрі прибутки, бо хоч на бічній вуличці, зате напроти спортового парку, де влітку повно народу. Та знову ж — я тільки сам, треба працювати довго, нема часу на відпочинок. Узяв я помічників. У рухливому сезоні, коли відбувалися футбольні змагання, продавали в мене панночки-студентки, але хоч і як уважав би, годі всіх утримати під наглядом. За два роки я так утомився, що конче потребував відпочинку, і продав крамницю. Не тільки для здоров'я, але й тому, щоб не витрачати грошей на сумнівної вартости працівників.

В 1953 році спробував я щастя в іншому торговельному інтересі, взявся за продаж нерухомостей. Там є зарібок від проданих хатів, фармів, крамниць — від усякого нерухомого майна. Вже давніше я те продумував — це якраз щось для мене. Людина я вже не першої молодости, можу й хочу працювати, але так, щоб без шкоди для здоров'я. Повних 25 літ працюю в тій ділянці і дуже з того задоволений. Таке зайняття дуже добре для людей у пенсійному віці, коли людина потребує руху, щоб зберегти фізичну справність і при тому не охлясти духово та не старітися передчасно,

бути ще помічним своєму довкіллю, приносити користь українській громаді. Таке зайняття не виснажує, навпаки, воно продовжує вік людині і при тому дає змогу займатися також суспільною працею.

VI.

В читача могло б скластися враження, що ввесь час у Канаді я тільки про те й думав, як знайти працю, як найкраще влаштуватися, заробити найбільше грошей, хухати на своє здоров'я, одним словом — думав тільки про себе самого, обернувся в зашкарублого еґоїста, якого нікого поза ним самим не цікавить, хочби там і світ валився. А якщо приставав з людьми, то тільки в рамах та в засягу особистої дружби. На ділі так не було та й не могло бути.

Не приїхав я кудись в екзотичну країну, де українців або зовсім нема, або порозкидані так, що один про одного не знає. В Канаді вже було й далі творилося та розвивалося громадське й культурне українське життя, що манило до себе кожного нового еміґранта, там він знаходив частину того, що покинув в Україні, заспокоював свою тугу за рідними і за "старим краєм". Я ж був свідомий українець, зо свідомої національно родини, обертався серед патріотично настроєних кіл моєї околиці, працював в українській установі і разом з іншими відбивав ворожі удари на неї. Такі речі не вигасають у людській душі. До того я ще тоді, в моїй молодості, був товариської вдачі, мене тягнуло до гурту, до своїх, тим більше мусів я відчувати ту потребу й у далекій Канаді. Авже ж, годі говорити про якусь громадську працю в лісах чи на хвилевих перебуваннях по віддалених від українських осередків фармах. Зате, як тільки став я твердою ногою на сталому місці, я зараз же шукав за товариством, не для розваги чи забави, а для поважніших, духових потреб. А коли я

про те до тепер не згадував, то тільки тому, щоб не виглядало це на самохвальбу, якої дуже не люблю. З тієї ж причини, розказуючи про мою участь у громадській праці серед канадських українців, буду скорочуватися, подавати тільки те, що найбільш заслуговувало б на увагу. Зовсім поминути того не можна, бож це велика частина мого життя і моя розповідь була б через те неповна.

Як тільки приїхав я до Монтреалю в квітні 1927 року, відразу шукав зв'язків з тамошніми громадянами. Застав я там "Товариство ім. Михайла Драгоманова", що займалося культурно-освітньою працею. Познайомився з його засновниками, чільними тоді українськими громадянами в Монтреалі, а були це: С. Костирський, Михайло Личар, Йосип Созанський, А. Писарський, Дмитро Волощук і Я. Вепрук, — піонери української громадської праці. Я став членом того товариства і це був початок моєї громадської праці в Канаді.

Було теж немало в Монтреалі колишніх українських вояків, учасників визвольних змагань під час першої світової війни. Потроху вони себе віднайшли, познайомився і я зними. Вечорами сходилися вони в ресторані Павла Поремського, до них пристав я та ще й деякі українці-військовики з інших армій, і там ми омінювалися враженнями, воєнними спогадами, ділилися вістками. Десь саме тоді заснувалася в Вінніпезі Українська Стрілецька Громада, постав також у Торонті її Гурток. Чому ж би й нам, тут у Монтреалі, не зорганізувати такого самого Гуртка? Сказали — зробили. 16 грудня 1928 року постав у Монтреалі Гурток ч. 3 Української Стрілецької Громади, якого ініціяторами-засновниками були: Євген Довгань, Микола Глібчук, Микола Новак, Євген Тритяк, Данило Мацелюк і Семен Корбан. Гурток примістився в домівці при вулиці Фронтенак.

До Стрілецької Громади пристало багато її прихильників, що не служили колись у війську і — за постановами статуту — не могли бути повноправними її членами. Таке було не тільки в Монтреалі, але в усій Канаді. Дедалі тих прихильників ставало все більше й більше, і близький був час, коли число їх перевищить кількість дійсних членів. Така була притягальна сила ідеї нашої стрілецької організації. Виявилася потреба створити якісь ширші організаційні рами, що могли б умістити в собі всіх тих українців у Канаді, які тяготіли до Стрілецької Громади.

Така організація заснувалася в 1932 році під назвою Українського Національного Об'єднання Канади. Своїми Філіями покрила вона цілу Канаду, постала теж така Філія в Монтреалі і я став її членом. Праця в ній велася майже така сама, як у Стрілецькій Громаді, тільки на ширший засяг.

Тут коротко хотів би я згадати про все інше, чим я ще займався в Монтреалі. Був я один з тих, що вчилися на зочному курсі торговельної школи в Чікаґо, що її провадив проф. Загайкевич; записався я на курс українських народних танців Василя Авраменка, нашим інструктором був Іван Пігуляк; належав я до української католицької церкви св. Михайла при вулиці Ібервіль, де парохами були о. Йосафат Жан, французького роду, але душею відданий українській справі, та о. Тимочко; був я теж членом Відділу ч. 19 товариства "Взаїмна Поміч" при товаристві ім. Михайла Драгоманова.

За одинадцять років, що їх прожив я в Монтреалі, мав я честь і шану вітати в моїй книгарні визначних українських діячів — політичних, військових, сенаторів, оперних співаків, артистів, що приїжджали з Европи в відвідини до канадських українців, або вже тут у Канаді здобути високі становища. Згадаю такі імена, як М. Шаповал, Микита Мандрика, проф. Іван Боберський, проф. Володислав Біберович, проф. Бочковський, проф.

Никифор Григоріїв, сенаторка Олена Кисілевська, генерал Микало Капустянський, генерал Володимир Сікевич, полковник Роман Сушко, українські посли до парляменту в Оттаві Михайло Лучкович та Антін Глинка. Цей останній, приїхавши до Монтреалю, не мав нікого знайомого, тільки адресу моєї книгарні під числом 2079 вулиці Фронтенак, заїхав до мене, предтавився, хто він, і я його сконтактував з монтреальськими українцями. Заходили до моєї книгарні Мирослав Січинський, оперний співак Михайло Голинський, балетмайстер Василь Авраменко, Іван Пігуляк; з Вінніпеґу приїздили д-р Іван Ґуляй, Остап Василишин та М. Демянчук, тут мали вони працювати в корабельній компанії "Кунард Лайн", але скоро вернулися до Вінніпеґу. Були теж адвокат Озеро з Вінніпеґу, адвокат Іван Яців з Віндзору і багато-багато інших. Гостював у Монтреалі гетьман Данило Скоропадський, до моєї книгарні не зайшов, мабуть не стало йому часу.

Конче треба сказати кілька слів про визначну особу з української громади в Монтреалі — о. Йосафата Жана. Хоч француз по національності, був це великий приятель українського народу і щирий український патріот. Належав до найліпших клієнтів моєї книгарні, майже щотижня заходив до мене, розпитувався про українські книжки, про нові видання, а найбільше його цікавило все, що було написане про українські визвольні змагання 1917 - 1921 років. Віддав він чимало часу й труду українській справі, ще бувши в Европі, і потім тут, у Канаді.

Згадати теж хочу добрих моїх друзів з української Православної Громади: о. Володимира Слюзаря, М. Гукала, С. Маґаляса, С. Редкевича, П. Радчука. Вони заходили до моєї книгарні не тільки як покупці книжок чи часописів, але як добрі мої приятелі, щоб поговорити, поділитися новинками. Були це гарні люди, часто їх згадую, коли в моїх думках і спогадах виринає Монтреаль.

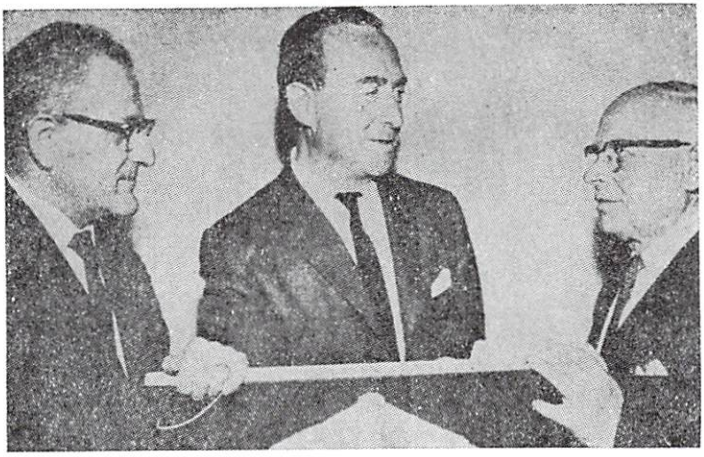

Зліва Мирослав Яворський, від професіоналістів, д-р С. Кальба — Екзекутивний Директор Централі КУК, Вінніпеґ, Семен Корбан — голова КУК, Віндзор. Знимка з 21 вересня 1967- року "Віндзор Стар".

У Віндзорі, зокрема в часі, коли я вже займався продажем нерухомостей і був паном свого часу, працював я багато на різних діялнках українського суспільного життя. Належав і далі належу до таких товариств: Українська Стрілецька Громада, Українське Національне Об'єднання Канади, Український Народний Союз, товариство "Взаїмна Поміч", товариство українських підприємців і професіоналістів, Українська Кредитова Спілка; записаний до парохіян української католицької церкви св. Володимира й Ольги. Старався я бути не тільки звичайним, або як часами кажуть "паперовим" членом, що тільки заплатить членський внесок і врядигоди покажеться на сходинах чи зборах. Перебирав я на себе всякі керівні обов'язки, наприклад: моя праця в Комітеті Українців Канади, 35-ть років представником Філії УНО в місцевому Відділі КУК, у якому займав я різні пости, чотири роки був головою Відділу, а шість років — заступником голови. Збирав "національну вкладку" до централі Комітету Українців Канади в Він-

Зліва о. д-р Мулвігілл, президент Віндзорського Університету, пані А. Зелена — представниця Жіночої організації до КУК, Семен Корбан — голова КУК, пані І. Римар — представниця жіночої організації до КУК. Знимка з 13-го жовтня 1964-го року "ВС".

ніпезі; від 14 років займаюся збіркою пожертв на Фундацію Тараса Шевченка, централя КУК призначила мене своїм мужем довір'я на Віндзор та околицю. За той час віндзорські українці склали понад $50,000 на Фундацію Тараса Шевченка. Це дуже поважна сума, коли зважити, що українців у Віндзорі приблизно п'ять з половиною тисяч, і коли порівняти жертвенність на Фундацію процентово до інших міст у Канаді, де проживає куди більше українців, Віндзор тоді стане на першому місці. Правда, вложено туди багато праці, я підшукував меценатів, збирав пожертви на тризнах і поминках по членах УНО і при різних-прерізних нагодах.

Коли вже мова про збірки, треба згадати також, що на пам'ятник Тарасові Шевченкові в Вінніпезі вислав я з Віндзору 3,900 долярів.

В часі моєї праці в Відділі КУК, як голови чи заступника голови, ми відзначили 150-річчя з дня народження Тараса Шевченка, 50-річчя смерти Івана Франка, 250-річчя гетьмана Івана Мазепи, перевели великий

маніфестаційний протест проти звірського знищення п'ятсот українських жінок-в'язнів у Караганді і багато інших національних імпрез.

Ще раз і з притиском хочу підкреслити, що про мою діяльність у суспільно-громадському житті пишу не для похвал, тільки для заокруглення моїх споминів. Без того вони не були б повні, не відбивали б образу життя українського еміґранта.

ПРИКІНЦЕВЕ СЛОВО

Чому я пишу ці спомини?

Перш усього — заставляє мене до того мій поважний вік. За 80 років пережив я різні життьові пригоди. Були вони, як звичайно в людському житті, веселі й сумні, але були й трагічні, коли вже чув я на собі холодний подих смерти. Чотири з них описані ширше в споминах, тут тільки хочу коротко їх пригадати, щоб зібрати ті випадки докупи. Перший раз це було на італійському фронті, коли міна поцілила станцію залізнички на горі, де я тоді робив службу з дмова товаришами; другий раз — 20 листопада 1927 року, коли серед ночі, під 40 ступнів морозу, кондуктор зсадив мене з поїзду не там, де треба; третій раз — 24 грудня 1927 року, коли мені з товаришем теж казали зсісти з поїзду серед лісу, де люди не живуть і собаки не гавкають, хіба дикі звірі ревуть. Четвертий раз — у Віндзорі 1972 року. Їхав я автом ще з двома особами, чоловіком і жінкою. В повному розгоні наїхало на нас друге авто, від зудару перекинулися ми в рів. Свідки цього випадку були певні, що настав нам амінь — а всі ми з Божої ласки вийшли живі.

Також заохотили мене писати спомини часті заклики в нашій пресі. Бож це частина історії народу. Про потребу таких споминів читаємо в рецензіях нових книжок д-ра Луки Луцева в "Свободі", завваженнях "Українського Голосу" в відділі "Огляд нових книжок". Історики українського життя в Канаді — д-р Володимир Кисілевський і д-р Михайло Марунчак — неодноразово підкреслювали потребу списувати спомини, пи-

сала теж про те пані Савеля Стечишин в "Українському Голосі".

Ідучи за всіми тими порадами, взявся і я за перо, і в висліді того з'явилися ці мої спогади.

Написавши цей короткий перегляд мого життя, я не сиджу, згорнувши руки, не загиблююся в минулому, забувши про сучасне й майбутнє. Далі хочу бути, та й буду, чинний у громадській праці. До неї заставляє мене моя самотність. А вільний від зарібкової і громадської час, хоч його не багато, проводжу на читанні. Люблю природу, знайшов собі чудовий закуток у Джексон Парку, серед зелені дерев і килимів квіток, що милують око, — вся та краса сповняє спокоєм і навіває радість на душу.

За 52 роки мого життя в Канаді віддав я багато праці для цієї країни, але й сам багато навчився і, здасться мені, не змарнував свого життя. Як довго милостивий Господь дозволить проживати ще на цьому світі, буду ту мою улюблену працю продовжувати.

Глибоко запав мені в душу вірш Осипа Маковея "Думи". Для звичайного читача це гарний, але от собі вірш, як тисячі інших у нашій літературі. Але відчути його повнотно може тільки той, хто розміняв уже восьмий десяток свого життя. Хочу ним закінчити мої спогади, може це заохотить інших ступити на ту саму стежку, зібрати в нижці досвід свого життя та передати добрим людям, нехай читають.

Семен Корбан

Осип Маковей

ДУМА

Мені здається — я не жив,
А тільки збирався жити,
Чогось шукати, за чимсь тужив,
Бажав комусь ввесь вік служити.

Аж ось і молодість минула,
Не живши, втомлена заснула.

І день прийде, як та слота,
Я довгу панахиду правлю,
Пращайте, молоді літа!
Не гуджу вас я і не славлю.

З могили вже вас не добуду,
Уже я молодим не буду.
І в цім жалю, мов бачу я,
Не мертва молодість, лиш сонна,
Не в пору ця журба моя,
Не в пору пісня похоронна!

Ще поживеш? Давайте жити!
Чогось шукать, за чимсь тужити!